

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 6 (Aralık/December 2021), s. 98-139.
Geliş Tarihi-Received: 01.11.2021
Kabul Tarihi-Accepted: 30.11.2021
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1017578

Berdi Kerbabayev'in Türkiye'ye Seyahat'i

Berdi Kerbabayev's Travel to Turkey

Tahir AŞİROV*
Tagandurdy BEKJAYEW**

Öz

Sovyetler Birliği döneminde Türkistan'dan Türkiye'ye yapılan gezi, tarihi bir seyahattir. Bu seyahati gerçekleştiren Türkmenlerden meşhur yazar Berdi Kerbabayev'dir (1894-1974). Kerbabayev Türkiye seyahatini, 10 Şubat - 3 Mart 1971 tarihleri arasında Aşgabat'ta "Edebiyat ve Sungat" (Edebiyat ve Sanat) gazetesinde, "Türkiye'ye Seyahat" adıyla bir dizi halinde yayımlamıştır. Kerbabayev'in bu seyahati, genel olarak İstanbul ve Ankara merkezli devam etmiştir. 16 Aralık 1970 yılında Türkiye'ye gelen Kerbabayev'in seyahat planında, İstanbul'da yazar dostları ve Sovyetler Birliği'nin Başkonsülü etkili olmuştur. Bu seyahat planı sayesinde Kerbabayev, İstanbul'daki zamanını daha iyi ve verimli kullanabilmiştir. Sovyetler Birliği ideolojisi bağlamında Türk entelektüelleriyle görüşme ve tanışma fırsatı bulmuştur. İstanbul'un tarihi yerlerini öncelikli olarak ziyaret etmiştir. Topkapı Sarayı, İstanbul ziyaretinde uğradığı en önemli tarihi mekânlardan biridir. İstanbul merkezli Bursa seyahati yapmıştır. Kerbabayev'in plansız bir gezi izlenimi veren Ankara seyahati ise ayrı bir önem taşımaktadır. Ankara merkezli Konya seyahati de tarihi bilincin göstergesidir. Ayrıca Kerbabayev Ankara'da yeni dostlar edindiğine yazısında yer vermektedir. Edebî kişiliği ve eserleriyle tanınan meşhur yazar Berdi Kerbabayev, Sovyetler Birliği döneminde Türkiye'ye seyahat eden Türkmen aydınlarından.

Anahtar Kelimeler: Sovyetler Birliği, Kerbabayev, seyahat, Türkiye, edebiyat.

Abstract

The trip from Turkistan to Turkey during the Soviet Union is a historical trip. The famous Turkmen writer Berdi Kerbabayev (1894-1974) made this trip. Kerbabayev published his travel to Turkey in a series called "Türkiye'ye Seyahat" (Travel to Turkey) in the newspaper "Edebiyat ve Sungat" (Literature and Art) in Ashgabat between February 10 and March 3, 1971. This trip of Kerbabayev generally continued in Istanbul and Ankara. His writer friends in Istanbul and the Consul General of the Soviet Union were influential in Kerbabayev's travel plan, who came to Turkey on December 16, 1970. Thanks to this travel plan, Kerbabayev was able to use his time in Istanbul better and more efficiently. In the context of the ideology of the Soviet Union, he had the opportunity to meet and meet with Turkish intellectuals. He primarily visited the historical places of Istanbul. Topkapi Palace is one of the most important historical places visited during a visit to Istanbul. He traveled to Bursa, based in Istanbul. Kerbabayev's trip to Ankara, which gives the impression of an unplanned trip, is of particular importance. Ankara-based Konya travel is also an indicator of historical consciousness. In addition, Kerbabayev mentions in his article that he made new friends in Ankara. Famous

* Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak/Türkiye, e-posta: tahirashirov@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9684-0834>.

** Dr., Mahtumkulu Devlet Üniversitesi, Aşgabat/Türkmenistan, e-posta: taganbekje@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3547-8851>.

writer Berdi Kerbabayev, known for his literary personality and works, is one of the Turkmen intellectuals who traveled to Turkey during the Soviet Union.

Keywords: Soviet Union, Kerbabayev, travel, Turkey, literature.

Giriş

Türkmen'in büyük oğullarından biri olan Berdi Kerbabayev'in (1894-1974) 1970 yılında Türkiye'ye yaptığı seyahat önemlidir. Kerbabayev'in Türkiye seyahat yazısı, 10 Şubat-3 Mart 1971 tarihleri arasında "Edebiyat ve Sungat" (Edebiyat ve Sanat) gazetesinde, "Türkiye Seyahat" adıyla bir dizi hâlinde yayımlanmıştır (Kerbabayev, 1971). Kerbabayev'in Türkiye seyahat yazısı, gazete editörlüğü tarafından şöyle tanıtılmıştır: "Bu gezi sırasında yazar, tanınmış Türk yazar, şair ve yazarlarla tanıştı. Ülkenin en güzel yerlerini gezdi. Gazetemizin bu sayısından yola çıkarak yazarın Türkiye gezisi sonucunda kaleme aldığı gezi yazısını yayımlamaya başlayacağız." Kerbabayev'in hayat serüveni, gerçekleşen değişimler ve düşünce yapısının panoramasını ortaya koyma açısından da değerlidir (Aşirov ve Albayrak, 2020, s. 423-35).

1. İstanbul Seyahati

Sovyet Dönemi Türkmenistan'ı daha çok edebî eserleri ile şöhret kazanmış olan Kerbabayev, Sovyetler Birliği döneminde Türkiye'ye seyahat eden Türkmen yazardır. Kerbabayev'in Türkiye seyahatinin 16 Aralık 1970 yılında başladığını şöyle ifade etmektedir: "Yazarlar Birliği geçen sene (1970) bana Türkiye'ye gitmeyi tavsiye ettiler. Bu şubat ayında konuşulmuş olsa da vize, yani gidip gelmeye diğer taraftan olan izin bazı nedenlerden göre gecikti. Bundan dolayı bana sadece 16 Aralık'ta gelebildim."

1967 tarihinde "Sovyet Türkmenistan'ının halk yazarı" olan Kerbabayev Türkiye'de devlet denetiminde olduğu görülebilir. Bu dönemin rutin uygulamalarından biri olduğunu Sovyetler Birliği ile ilgilenenler bilmektedir. Kerbabayev'in Türkiye seyahatine "Turkmenskiy Yazık" (Türkmen Dili) adlı eserin yazarı filolog, oryantalist, Türkolog Grunına Elvira Aleksandrovna (1926-2012) tercüman olarak eşlik etmiştir (Grunına, 2005): "Benim yanımda filoloji ilimlerinin kandidatu, doçent Moskova Üniversitesi'nde Türk dili dersini veren tercüman Grunına Elvira Aleksandrovna vardı." Ancak Kerbabayev seyahat yazısında Türkçe için tercümanın gerekli olmadığını şöyle yansıtmaktadır: "Türkiye'de tercümana benim için o kadar ihtiyaç da yokmuş."

1969'da "Sosyalist Emek Kahramanı" olan Kerbabayev, Moskova'dan İstanbul'a gelmiştir. Kerbabayev'in bu seyahatinin özel bir girişim olduğu görülmektedir. Ayrıca "TU-134" uçağında altı kişi ile gelmeleri de ayrı bir göstergedir. İstanbul'da Sovyetler Birliği'nin İstanbul Başkonsülü İvan Mihayloviç Budti karşılamıştır. Aynı zamanda İstanbul Havalimanı'nda karşılayanlardan biri de kısa öykü, tiyatro, şiir ve mizah yazarı Aziz Nesin'dir (1915-1995). Kerbabayev, Beyoğlu'nda, önceki Sovyetler Birliği, şimdiki Rusya Federasyonu'nun Başkonsüllüğü'nün bulunduğu sokaktaki Metropol Otel'i'ne götürüldüğünü belirtmektedir.

Bir bakıma Kerbabayev'in Türkiye seyahati karşı tarafa habersiz yapılan bir gezidir: "Ben Türkiye'ye onların daveti üzerine misafir olarak gelmedim, Sovyetler Birliği yazarlarının özel gönderilmesiyle habersiz geldim." Ancak Kerbabayev'in İstanbul merkezli gezisini genel olarak başkonsül ile yazar dostlarının belirlediği görülmektedir. Bunlardan Nesin, şair, tiyatro oyunu, roman, deneme yazarı Melih Cevdet Anday (1915-2002), romancı, senarist, öykücü Yaşar Kemal (1923-2015) ile öykü, tiyatro ve kabare yazarı, öğretim üyesi ve gazeteci Haldun Taner (1915-1986) daha aktif olduğu görülmektedir. Çünkü Kerbabayev ile Nesin'in daha önceden tanışıklığı ve dostluğu olduğu görülmektedir: "Ben Aziz Nesin ile ilk defa 1965 yılında Berlin'de tanıştım." Aynı

şekilde Kerbabayev, Nesin, Anday ve Kemal ile 1965 yılında Moskova'da görüşmüştür. Nitekim 1965 yılında Moskova'da "Resskaz Segodnya i Zavtra (Forum Novellistov Stran Azii i Afriki)" (Hikâye Bugün ve Yarın (Asya ve Afrika Roman Yazarları Forumu) adlı gerçekleşen seminerde sunumları bulunmaktadır (İnostrannaya Literatura, 1965, s. 203). Ayrıca "İnostrannaya Literatura" dergisinin 10. sayısında Kerbabayev'in Nesin, Anday ve Kemal ile aynı karede görülmektedir (İnostrannaya Literatura, 1965, s. 202). Kerbabayev, Anday ile 1965 yılında Moskova'dan arkadaş olduğuna gönderme yapmaktadır: "Melik Cevdet ile de biz Moskova'da arkadaş olmuştuk" Ancak Kerbabayev, Taner ile bir ay önce tanıştığını ifade etmektedir: "Haldun Taner ile ben bundan bir aydan fazla önce Moskova'da tanıştım, birlikte oturmuştuk." Kerbabayev, bu tarihte Taner ile bizzat arkadaş olduğu söylemektedir. Çünkü Taner'in "On İkiye Bir Var" adlı eseri 1965 yılında Rusçaya çevrilmişti (Taner, 1965). Kerbabayev, Türk yazarlar ile arkadaşlığının durumunu şöyle dile getirmektedir: "Ben İstanbul'da gerçek dostlarımın arasında hissediyorum."

Kerbabayev'in İstanbul'da gezdiği yerlerin başında, tiyatro gelmektedir. Bu bağlamda Kerbabayev geldiği Sovyetler Birliği ideolojisi temelinde Türk yazarlarını da sınıflandırmaktadır: "Türkiye'de gerçek dramaturglar korkmadan, hakikati, gör, nasıl açık beyan ediyorlar... Elbette, Türk dramaturglarının tümü Aziz Nesin'e veya Haldun Taner'e benzemiyor. Real hakikatin karşısına vaiz - nasihat eden Amerikan yanlısı dramaturglar-da yok değil." Kerbabayev'in değerlendirmelerini, dönemin ideolojisinden bağımsız açıklamaya çalışmak, Sovyetler Birliği'nde uygulanan politikayı anlamamak şeklinde yorumlanabilir.

Kerbabayev'in İstanbul'da zikri geçen yazarlar ile ilgili hatıraları yer almaktadır. Seyahat hatırasında, Türkiye'nin siyasi, sosyo-kültürel ve kişisel yaşam izlenimleri geniş ve ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Aynı şekilde Kerbabayev, İstanbul'daki yazar arkadaşları vasıtasıyla veya yüz yüze bir kısmı entelektüel insanlarla tanışmıştır. Yazarın tanıştırdığı Türkiye entelektüelleri de metinde ayrı bir yer almaktadır. Bu bağlamda Kerbabayev İstanbul'da ressam Gültekin'in sergisine gitmiştir. Sergi sırasında yazar ile ressam arasında geçen diyalog tarihi bir konuşmadır.

Bununla birlikte dönemin Sovyetler Birliği'nin İstanbul Başkonsülü Budti'nin Kerbabayev için hazırladığı görüşme de ayrı bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda Kerbabayev İstanbul'da uğradığı merkezlerden biri de Türkiyat Enstitüsü ve Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu'dur (1899-1975). Yazar ile Caferoğlu'nun arasında gerçekleşen, Mahtumkulu eseri ile Vasiliy Vladimiroviç Bartold (1869-1930) hakkındaki konuşmalar tarihi bir not olarak görülebilir. Çünkü Kerbabayev'in Türkmen büyük şairi Mahtumkulu'nun şiirlerini ilk defa usul-i cedit yazımıyla 1926 yılında hazırlamış (Aşirov, 2017, s. 10-15) ve söz konusu müsteşrik Bartold ise St. Petersburg'da Türkoloji seminerinden hocası olmasıydı.

Kerbabayev seyahat yazısında, Rusça tercüman olan Hasan Ali Ediz (1905-1972) ile tanıştığını ve eserlerinin tercüme edileceğine söz verdiğini, ancak umudunun olmadığını söylemiştir. Kerbabayev'in başyapıtlarından olan "Aygıtlı Ädim" (Kararlı Adım) adlı eseri, Dr. Yakup Sarıkaya tarafından 2009 tarihinde Türkçeye aktarılabilmiştir (Kerbabayev, 2009).

1965-1971 tarihleri arasında Türkmenistan Yazarlar Birliği'nin başkanı olan Kerbabayev, Türk Edebiyatçılar Birliği Başkanlığı Ercüment Behzat Lav (1903-1984) ile görüşmüştür. Yazar Lav'a Sovyetler Birliği Yazarlar Birliği'nin yazarlar için yaptığı faaliyetleri anlatmıştır. Bu tür faaliyet gerçekleştirebilen aktif bir birliğin gerekli olduğuna dikkat çekmiştir.

Kerbabayev, Nevzat Üstün (1924-1979) ile buluşmasında habersiz olsa da onun evinde akşam yemeğine misafir olmuştur. Aynı şekilde Tahir Kemal'in (1910-1973) evine de varmıştır. Kerbabayev'in "Tahir ile de Moskova'da tanışmıştık." şeklindeki ifadesinden önceden tanışıklık kurduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Kerbabayev'in İstanbul'daki yazar dostları, onu ressam Bedri Rahmi Eyüboğlu (1911-1975) ile de buluşturmuştur.

Kerbabayev, İstanbul'un tarihi mekânlarına, özellikle Topkapı Sarayı, Ayasofya Cami, Sultan Ahmet Cami ve diğer yerlere ziyaret etmiş ve yazısında da bunları özel başlıklarla anlatmıştır. Yazar, İstanbul'un tarihî yerleri ile birlikte adaları da gezmiştir. Ayrıca İstanbul seyahatine "yeşil cennet" olarak da bilinen Bursa'yı dâhil etmiş ve Yeşil Cami başta olmak üzere Bursa'nın öneminden bahsetmiştir.

Kerbabayev'in İstanbul seyahati, hem yazar dostları hem de tarihi zenginliği sebebiyle dolu dolu geçtiği görülmektedir. Yazar, İstanbul merkezli seyahatini tamamlayarak Ankara'ya geçmiştir.

2. Ankara Seyahati

Kerbabayev'in yazısında, Ankara seyahati plansız bir gezi izlenimi vermektedir. Nitekim Kerbabayev'in, Ankara'da yalnız olduğu görülmektedir. Üstün'ün aracılığıyla Fikret Otyam (1926-2015) ile tanışmıştır. Otyam, Kerbabayev'in Ankara'ya gelmeden önce Türkiye'ye geldiğini, gazeteden de öğrenmiştir. Otyam yazarı evinde misafir etmiştir. Bu görüşme Kerbabayev'de unutulmayacak bir iz bırakmış ve "Güle-güle!" diye ailece uğurlamalarına kadar metinde yer verilmiştir.

Kerbabayev'in Ankara merkezli Konya gezisi de dikkat çekicidir. "Karaman İli" olarak bahsettiği "Konya" başlıklı bölümde Karamanoğlu Mehmet Bey'in (1240-1277) Türkçe fermanının meşhur paragrafını zikretmiştir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye (1207-1273) ayrı bir yer ayırmıştır. Ayrıca Kerbabayev kitap aramasına orada da devam etmiştir. Kerbabayev üzerinde makale yazacak olan Karacaoğlan kitabını, Konya'da bulmuştur (Kerbabayev, 1971).

Yazısının her bölümüne Türkiye'den resimler yerleştiren Kerbabayev, Konya'dan Ankara'ya dönünce Fakir Baykurt (1929-1999) ile buluşmuştur. Yazar, seyahatinde bu bölümünün başlığına da "Yeni Arkadaşlar" adını vermiştir. Baykurt aracılığıyla da Cahit Öztelli (1910-1978) ile tanışma fırsatı bulmuştur. Yazarın dostukla ilgili bu yazısına esasında Dadaloğlu kitabını arayışı damgasını vurmuştur.

Aynı şekilde Kerbabayev'in Türkiye'de Türkçe konuşmalar, soy isimler, rekabet, dikkatini çekmiştir. Kerbabayev, Türkiye seyahati esnasında birçok insanla tanışmış ve birçok yer görmüştür. Yazar, birçok yeri ve insanı unutmadan gezi yazısına eklemiştir. Bunlardan başkade Kerbabayev'in yazısında, birçok husus öne çıkmaktadır.

Sonuç

Rusya İmparatorluğu döneminde temel eğitimi almış, onun hapisanesinde yatmış ve 1917 İhtilali'nden sonra millî mücadeleye katılmış olan Kerbabayev'in hayat serüvenini yayınları ile ortaya koymak genel olarak mümkündür (Kerbabayev, 1988). Yazarın içinde bulunduğu Sovyetler Birliği ideolojisi yaşam tarzını etkileyen ve şekillendiren ana unsurlar olmuştur. Ancak yazarın 1971 yılında kaleme aldığı seyahat yazısı, Rusya İmparatorluğu döneminde İsmail Gaspıralı (1851-1914) tarafından yayımlanan "Tercüman" gazetesini okuyan Kerbabayev ile Sovyetler Birliği dönemindeki Türkiye seyahatinde Türk/men/ edebiyatını (Dede-Korkut, Karacaoğlan, Dadaloğlu vb.) arayan Kerbabayev'i anlamak için önemli bir metindir. Bu nedenle demir perdeden

çıkarak Türkiye'ye gelen Kerbabayev'in yazısının ilk olarak Türkmençesinin derli toplu bir şekilde olduğu gibi yayımlanmasının gerekli olduğu düşüncesiyle metin Latince olarak hazırlanmıştır.

Kaynakça

- Aşirov, T. (2017). Mahtumkulu'nun Divanı'nın 1926 Yılındaki Baskısına Eleştiri. *Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 10-15.
- Aşirov, T. ve Albayrak, Ç. (2020). XX. Başlarında Türkmen Öğrencilerin Yabancı Kızlarla Evliliği Hususu Üzerine Tartışmalar: B. Kerbabayev Örneği. *Folklor Akademi Dergisi*, 3(2), 423-435.
- Grunina, E. A. (2005). *Turkmenskiy Yazık*. Moskva: Vostochnaya Literatura.
- Kerbabayev, B. (1971). Türkiye'ye Seyahat. *Edebiyat ve Sungat*.
- Kerbabayev, B. (1971). Garacaoglanın Goşgularından. *Edebiyat ve Sungat*.
- Kerbabayev, B. (2009). *Kararı Adım*. (Çev. Yakup Sarıkaya). Konya: Çizgi.
- Kerbabayev, B. (1988). *Öten Günler*. Aşkabat: Magarif.
- Taner, H. (1965). *Bez Odnoy Minuty Dvenadtsat*. Rasskazi. (per. L. N. Starostov). Moskva: AN SSSR. İn-t Narodov Azii.

Ek: 1

TÜRKIYÄ SYÁAHAT*

1. ÇANTA KİMİN ELİNDE

Oslagsyz ýagdaý kä aljyraňnylyga salýar, käte-de adatdan daşary guwandyrýar. Men häzir şolardan birini gürrüň bermekçi bolýan.

Biz Stambul aeroporunyň wokzalyndan çykyp barýardyk. Öz gadyryny, hyzmatyny hödürleýänler öränler köpdi:

- Beý, efendi, size araba lazým deýilmi?

- Beý, efendi, tahsy islemiýormisiňiz?

Meni Stambuldaky witse konsul Iwan Mihaýlowiç Budti samolýotuň merduwanynda garşylany üçin, meniň taksä hajatym ýokdy.

Birden çaklaň bir adam meniň portfelime ýapşdy. “Efendim, taksi islemeýärmisiňiz?” diýýänlerden biri bolup, o-da maňa öz hyzmatyny teklipe edýändir diýip hasap etdim-de, men başymy ýaýkadym. Emma çaklaň adamyň meniň elimdäki portfele ykjam ýapşanyny duýup, men ony beýleki elime aldym. Çaklaň adam dyknyşygyň arasy bilen beýleki gapdalyma gelip, portfele has ykjam ýapşdy. Men öz ýanymdan: “Be, bu adamlar egilseň başyňdaky telpegiňi götermäge-de kömek etjekler-ow” diýip oýlandym- da, portfeli gaharly silkidim.

Sagatda mün kilometre golaý uçýan, “TU- 134” samolýotda biz diňe alty sanjak adamdyk. Meniň golaýymda oturan bir ýigit dynuwsyz sakyrda, dürli sowallar ýagdyryp, öz durmuşyndan, kowum- garyndaşyndan gürrüň berip, meniň bizar-peteňimi çykarypdy. Onuň üstesine- de, meni garşylan Iwan Mihaýlowiç bilen aramyza düşüp, ony meniň elimden alypdy. Haýaslyzlygyň aňry hetdine ýetip, politseýiň ýanynda pasport anketlerini-de menden önürti doldurdypdy. Sebäbi ol bir agyzda Türkçe bilmeýärdi...

Şol keýpsizlik zerarly, men portfeli içgili ýaly dartamda, çaklaň adamyň ynjyly sesini eşitdim:

- Kerbabaýew, efendim, sene ne olup?

Men şol keltejik adam bilen nähili gujaklaşanymy duýman galdym. Portfeliň kimiň eline düşenini, hatda ýere gaçanyny-da unuttym.

Şol çaklaň adam, meniň köne dostym Eziz Nesindi.

Eziz Nesiniň ýörite garşylamağa gelenini Iwan Mihaýlowiç maňa aýdan hem bolsa, hälki keýpsizlik zerarly, men ony unudypdym. Şol wagt hälki haýaslyz ýigit ýene ara sokulyp:

- Iwan Mihaýlowiç, meni hem alyp gidiň - diýip, haýyş etdi.

Iwan Mihaýlowiç sypaýy jogap gaýtardy:

- Keýpohon äkiderdim, emma maşyn doly.

- Onda, belki, meniň üçin gaýdyp gelersiňiz?

* Sotsialistik Zähmetiň Gahrymany, meşhur ýazyjymyz Berdi Kerbabaýewiň Türkiýä syýahat edendigini ön gazetimizde habar beripdik. Ýazyjy şol syýahaty döwründe Türkiýäniň belli-belli edebiyatçylary, şahyrlary, ýazyjylary bilen duşuşypdyr. Ýurduň gözəl-gözel ýerlerine aýlanyp görüpdir. Biz gazetimiziň şu nomerinden başlap ýazyjynyň Türkiýä syýahaty netijesinde ýazan ýolýazgysyny çap edip başlaýarys. Edebiyat we Sungat, 10-njy Fewral 1971.

Iwan Mihaýlowiç oňa garap, ajamtyk ýylgyrды. Ol ýigit gulluk wezipesi bilen gelmän, kakasynyň aýal doganyňa görme- görşe gelenini Iwan Mihaýlowiçe özi gürrüň beripdi.

- Bagyşlaň, otuz- kyrk kilometrlik ýolda ikara gatnap durmaga, gulluk wezipämiz mümkinlik berenok.

Ol ýigit: "Meni kowum- garyndaşlarym garşylarlar. Men sizi-de alyp giderin. Biziň kowumларыmyzda bir hepde myhman bolarsyňyz" diýip, ýolda tükeniksiz jomartlyk satypdy.

Portfel dawasy çözülenenden soň, biz Eziz Nesin bilen maşyna oturdyk.

Men Eziz Nesin bilen ilkinji gezek. 1965- nji ýylda Berlinde tanşypdym. Biz o ýere Beýik ýeňşiň ýigrimi ýyllyk baýramyna gatnaşmak üçin gelipdik. Beýmarda Buhenwald türmesine bile aýlanypdyk. Soňra Moskwoda hem başga birnäçe ýerlerde duşuşypdyk.

Eziz Nesin örän akylly, pähimli, paýhasly, zehinli, gaýduzсыz hem örän duýgur bir ýazyjy. Lap etmesem, ol bütin dünýäde meşhur satirik. Eziz Nesini gowy tanaýanlar: "Eziz Nesin Türkiýäniň şu günki Nazym Hikmeti" diýýärler. Türkiye okyjylary onuň eserlerini jan- dilden söýüp okaýarlar, komediya oýunlaryna bolsa höwes bilen tomaşa edýärler. Eziz Nesiniň eserleri Sowet Soýuzыnda-da köp çap edilýär.

Maşynyň rulunda Iwan Mihaýlowiçiň özi otyrды. Onuň maşyny gadymy Stambul galasynyň daşы hem Mermer deňziniň kenary bilen tigirlenýärdi. Müň ýyllyk köne gala ençeme ýerinden gädilse- de, sudury entäk ýitmändi. Şol ägirt gala, Wizantiya imperiyasynyň Konstantinopol galasydy.

Iwan Mihaýlowiç bizi iň soňunda Beýogly köçesindeki Sowet Soýuzynyň baş konsulhanasyna getirip, şonuň golaýjagyndaky Metropol myhmanhanasynda düşürdi.

Biz myhmanhanada ýerleşenimizde soň, Eziz Nesin mälim etdi:

- Ben himdi sizi terk edejem. Ahşam işim çokdu. Giç kurin Haldun Taner gelip, sizi teatra aparar. Siz oýun görmek isleýormysyňyz?- diýdi.

- Şübhesiz! Oýun kimiňki?

Oýun birniçe bölümden ybarat. Meniňki, Haldunyňky hem başga awtoryňky... Soňra ben sagat onda gelejeem. Muzeýe bakmak isleýormysyňyz?..

Şübhesiz.

Ben ýaryn gelirem. Bara-bar gidejeýik.

- Aziz, gardaş ogly, sen arkaýyn bol. Meniň öz ýanымda terjymanым bar. Ol Stambuly ýahşы bilir.

- Janyм, olmaz. Sen benim mysapyrymki.

-Men öňi bilen-ä mysapyr дәl. (olar myhmana-mysapyr diýýä).

-Sen kim-de bolsaň, Stambuldan gidýänçäň meniň ygtyýarymda.

Dogrudan-da, "Myhman öý eýyesiniň guly" diýenleri, türk ýazyjylay bizi öz ellerine aldylar. Men Türkiýä olaryň çakylygy boýunça myhman barman, SSSR ýazyjylarynyň ýörite ibermegine görä, duýdansыз barypdym.

Eziz Nesin gidenden soň, biz biraz salым Stambul köçelerine aýlanmakçы bolduk.

Meniň ýanymda filologiýa ylymlarynyň kandidaty, dotsent, Moskwa uniwersitetinde türk dilinden sapak berýän terjimeçi Elwira Aleksendrowna Grunina bardy.

Türkiýede terjimeçä meniň üçin onçakly hajat-da ýok eken. Dogry, gepleýişde, şiwede, täze sözlerde, umuman sözleriň ulanylyşynda tapawut kän. Türkler ýeňil gepleýärler. Şonuň üçin kabir harplar, hatda kabir bogunlar iýlip gidýär. Eýsem-de bolsa, men öz hajatymy düşüňip bilýärim. Olar düşünerlik derejede sözlemäge maňa kynrak-da bolsa, men olaryň sözleriniň baryna diýen ýaly düşüňärim.

Stambul gadymy şäher bolany üçin, köçeler onçakly giň däl, maşynlar bir ýüzli gatnaýar. Emma maşynlaryň adadan daşary känligi zerarly köçäniň ikinji gapdalyna ýetmek aňsat iş däl.

Köçäniň ugrundaky bezegli magazinleriň hemmesi hususy söwdagärleriňki, içi dünýäniň dürli harydy bilen hyryn dykyn. Emma magazinlerde alyjy kän görnenok, sebäbi- pul ýok.

Biz ýadawlyk duýmasak-da howa ýagyşly bolansoň, uzak gezmedik.

Çygly howada giçden soň myhmanhana gelip salam beren Haldun Tanerdi. Ol uzur ötündi:

-Bagyşlaň, zerur iş zerarly men sizi aeroportda garşylap bilmedim.

Türklerde bir hili özleriçe familiýa edinmek adaty bar. Mysal üçin: Atatürk, Demirel [1], Ýalçyn hem şolara meňzeşler. “Taner” diýmek: “Taň- er” diýen manyda. Men eger ýalňyşýan bolmasam, “Nesin”- de, “Ne sen?” ýagny “sen nameden ybarat?” diýen manyda.

Haldun Taner biraz egmegräk, murtly, maňlaýy sakarlanyp başlan, özüniň elli baş ýaşyna görä, biraz duruşan görünýärdi. Ol Türkiýäniň şu günki meşhur dramaturglaryndan biri.

Haldun Taner bilen men mundan bir aý gowurak öň, Moskwada tanşypdym, oturyşypdyk. Soňra bolsa, bilelikde Hindistana gidip gelipdik.

Eziz Nesin hem Haldun Taner Iwan Mihaýlowiçi-de aýaly bilen bile, şu agşamky boljak oýna çagyrypdy.

Howanyň ýagyşlylygyna, ylaýta-da wagtyň gymmatlygyna garaman, Haldun Taner bizi teatrdan öň bir restorana alyp bardy. Biziň stol başynda oturmağymyza mähetdel, dürli kebablar, şeraplar, dürli iýmiş hat-da gawun-da geldi.

Konkurensiýa bolany üçin, hojaýynlar müşderiniň ünsüni özüne çekmek üçin, nähili mylakatly hem çalasyň hyzmat edýärdiler.

Men heniz pyçak bilen çarşagy herekete getirmänkäm gapdalymdan çortmak sarymtyl murtly, gözleri ýanyp duran, çaklaň bir türk gollaryny gerip seslendi.

- O-o! Dostum, Kerbabaýew, hoş gördük, Çok şadam!

Meni gadyr bilen gujaklan Melik Jöwdet Andaýdy. Ol öz sözüne dowam etdi:

- Çok memnunam! Menim öyüme mysapyr gelejek sen. Hökman gelejek sen. Dagwat edirem!

Melik Jöwdet bilen hem biz Moskwada dostlaşypdyk.

“Ataň barka dost gazan, atyň barka – ýol” diýlen nakylyň, gör, nähili gowy manysy bar. Dosty, ataň bolmasa, wagtyň barka gazanan ýagşy şu gün bolsa, men özümi Stambulda çynlakaý dostlarymyň arasynda duýýaryn.

Bizi Haldunyň alyp baran teatryna “Düýeguş” at berilýärdi. Onuň möhri-de Düýeguşdy. Teatryň diňe adynyň özi-de komediýadan habar berýärdi.

Şu günki boljak oýna: “Bu şäher – Stambul ahry” diýen at berilýärdi. Ol birnäçe bölek-bölek satiradan ybaratdy.

Artistiň mälim etmegine görä, Stambulda güneş parlaýar. Aýdyň güneş astynda bolsa, hemme hakykat anyk görünýär.

Stambulda hemme zat mugt magazinleriň aýnalarynyň aňyrsyndaky gymmatbaha zatlary synlamak–da mugt! Bolsady ekip, diliň keýpini görmekde mugt! Ötüp barýan gözeli synlamak–da mugt!..

Stambulda hilegärlik–de mümkin, aldawçylyk–da mümkin, göz boýamak–da mümkin. Sen şolary synlamak isleseň. Stambula gel!

Oýnuň ýene bir görnüşi–de deputat saýlawy. Aldamany, göze çöp atmany, hilegärligi başarsaň, deputat bolmak–da kyn däl, mugt.

Oýnuň soňky bir görnüşinde iki serhoşuň gürrüňi. Olaryň biri dynuwsyz aglaýar, beýlekisi bolsa, dynuwsyz gülýär. Aglaýanyň bagty gara. Gülýän bolsa, bagty garalaryň üstünden keýp çekýär.

Türkiýede çynlakaý dramaturglar howpdan heder etmän, hakykaty, gör, nähili dury suratlandyryrlar.

Men eger ýalňyşýan bolmasam, türk edebiyatynda, türk sahnasynda, şol wakanyň özi uly bir tazelik, gaýduwsyz bir batyrylyk. Şol oýun tomaşaçynyň içini gyjyklaýan ýaly güldürip, ruhunda täzelik, aňyna bolsa, terbiýe berýär.

Stambulda teatr köp. Olaryň hemmesiniň sahnasynda güneş parlaýandyr diýip düşünmeli däl. Artistiň oýny awtoryň ideologiýasyna degişli bir zat. Elbetde, türk dramaturglarynyň hemmesi Eziz Nesine ýa Haldun Tanere çalyň edenok. Real hakykatyň garşysyna wagyz– nesihat ýöredýän amerikanparaz dramaturglar–da ýok däl.

Tütkiýede Gorkiniň, Çehowyň pýesalary–da gidýär.

Artistler çalasyň gepleýäni üçin, satiraň, komediýaň ähli nazikligine hem hereketine men oňly düşünmedim. Eýsem–de bolsa, men “Düýeguş” teatryndan örän hoşal bolup çykdy. Dynuwsyz jykyrdaşan tomaşaçylar, belki, has–da hoşal bolandyrlar.

2. STAMBUL

Stambul Türkiýäniň öňki paýtagty hem iň uly şäheri, häzir bolsa, Stambul welaýatynyň merkezi. Stambul Mermer deňzi bilen Gara deňziň ortasynda ýerleşeni üçin, onda ähmiýetli deňiz floty bar. Ol ölkäniň senagat, söwda hem medeniýet merkezi. Häzir Stambulda üç milliona golaý adam ýaşaýar.

Stambul örän ähmiýetli transport uzeli bolup, demir ýol transporty ony Merkezi Ýewropa hem Kiçi Aziýada Siriýa hem Yrak bilen tapyşdyrýar. Stambula Bagdat demir ýoly hem birnäçe şosse ýol gelip girýär. Stambulda dürli senagat kärhanalary–da kän. Şäherde metro hem Bosforyň üstünden köpri guramak plany–da çözülmegine garaşýar.

Stambulda Sowet Soýuzynyň baş ilçihanasy hem söwda wekilhanasy bar.

Biz şol gadymy medeniýetli şäheriň ýadygärliklerini görmäge howlugýardy. Emma ýagys, çygly howa, aýyn on ýedisinde-de dowam edýärdi.

Biz Elwira Aleksandrowna bilen çay içip otyrdyk. Giň aýnanyň aňyrsyndan üstüni ümür gaplan köçe garaňky bolup görünýärdi. Biziň ikimiziň hem dymmagymyz, çay meýlimiziň ýa işdämiziň oýananlygy üçin bolman, howanyň erbetligi üçindi.

Asyrlar boýunça dowam edip gelýän şäheriň diňe şu günki ýaşayşyny däl, gadymy ýadygärliklerini synlamaga-da mende höwes örän uludy. Eziz Nesin sagat onda geljegine wada beren bolsa-da, howanyň bulaşyp durşuny göreniňde, oňa garaşmak mümkin däldi. Bosfor bogazy Stambuly ikä bölýäni üçin, biz Ýewropa taýynda ýaşayan bolsak, Eziz Aziýada ýaşayardy. Şeýle howada deňiz arkaly Aziýadan Ýewropa towusmak, elbetde, kyndy. Uly gaýda Bosfor parohodlarynyň daýanýan çaglary-da az däldi. Şonuň üçin hem biz öz ýanymyzdan täze plan toslaýardy.

Eýsem -de bolsa, sagat on bolup-bolmanka Eziz Nesin göýä diýersiň, bulut arasyndan güneş çylgymy ýaly, peýda boldy. Çaklaň, emma örän ykjam adamyň şol hereketi, diňe öz işine däl, wadasyna-da jürlüginini mesaňa aýdyp durdy. Eziziň gije-gündiz döredijilik bilen meşgullanýany bize gizlin däldi. Hatda onuň öz maşgalasy bilen bile ýaşayan ýerinden başga, ümsüm bir ýerde-de ýörite işleýän otagy bardy. Onuň derwaýys döredijiligini terk edip, biziň ýanymyza gelmegi sowet edebiýatyna, sowet halkyna bolan uly söýgüsi üçindi.

Men oňa hoşamaý söz urasym geldi:

- Aziz gardaş, men saňa şeýle howada garaşmaýardym.

Ol öz adatyňa görä mylaýym ýylgyrdy:

- Eziz, efendim, şeýle howada sen Moskwadan Istambula geleňde, men Istambuldan -Istambula gele bilmenmi? Men howadan, hiçbir şeyden-de gorkhmyram. Gorkan kişi ýaşaya bilmez.

Ol meniň jogabyma garaşman:

- Bu günki programma? - diýp sorady.

Men oňa wäşi jogap gaýtardym:

- Musapyr - öý eýesiniň guly. Hojaýyn näme boýýursa, şol biziň üçin kanun.

- Ýoh, ýoh, beýle deýil. Musapyrnyň göwni näzik olar. Seniň göwnüň ne islese, şoňa amal etmek meniň borjum.

- Belki- de, men Aziz, aý Aziz, men özüme köşük isleýän diýerin - diýdim.

- Ýapajaýam. Şubhesiz yapajaýam!

- Sag ol, gardaşym!

- Belki, müzeýe bakmak isleýorsiniz?

Eziziň gadymy galyndylara wagt sarp etmegi onçakly söýmeýäni maňa mälüm bolsa-da, muzeý görmek borjum hem höwesim bolany üçin onuň göwünsiz teklibini hoşallyk bilen makulladym.

Tebigatyň oýnuna düşünmek, elbetde kyn. Häliden öykeliň keşbine çalyň edýän howa bir denkä talhan çalmana döndi. Görsek ýagys diňip, tüýdülen ýüňe dönen, çalaran bulutlar biri- birinden öykeli ýaly, biri-birine ýeňsesini öwürýärdi. Günüň şöhlesi bolsa, olary böwüsmäge ymtlyýardy.

Eziz köçe bakan elini uzatdy:

- Gördüň, Istambulyň howasy-da musapyryň göwnüne görä ösmek isleýor.
- Men ýene gaýtalaýan, men musapyr däl.
- Dostuň islegine görä,
- Ana, bu sözüň dogry.
- Dogry bolsa, ýör.

Biz köçä çykamyzda, ýadaw bulut kerweni nirädir göç edýärdi.

Stambulda her ädimde taksi taýyn, eliňi galdyrdyň, bes.

Biz maşyna oturanymyzda, Eziz onuň şoferine:

- Topgapy saraýyna sür! – diýdi.

Biz şäheriň Beyogly bölümünde ýaşaýardy. Maşyn dartaň köçelerden aýlanyp, Halyçaň üstündäki köpri bilen köne Stambula bakan tigirlendi [2].

3. TOPGAPY

Bu adyň öz taryhy bar. Topgapy – toply derweze, saraý bolsa – köşk diýmekdir. Köne zamanlar şol uly derwezede top durup, soltana bir ýurtdan myhman ýa-da bir ölkäniň ilçisi gelende, top atylyp, salýut berilýän ekeni. Şonuň üçin hem şol derwezä “Topgapy” at galypdyr.

Soltan Mehmed ikinji 1453-nji ýylda Wizantiýa imperiýasynyň paýtagty bolan Konstantinopoly basyp alandan soň, 1462-nji ýylda özüne köşk saldyrmak küýüne düşüp, grek Akropolynyň duran ýerini makul bilipdir. Ýöne weli, Süleýman Adylyň (1520-1556) döwründe şol köşk türk soltanlarynyň resmi rezidensiýasyna öwürlipdir. Şol köşkde soltanlar 1853-nji ýyla çenli döwrän sürüpdirler. Soňra bolsa, soltan Abdylmejit Bosforyň kenarynda “Dolmabahça” köşkünü saldyrypdyr...

Halyça köprüsiniň üstünden barýarkaň, gabat garşynda metjitleriň haýbatly gümmezleri hem sansyz belent minaralar akylyňy haýran edýärdi. Halyçanyň Mermere tapyşýan ýerinde bolsa, şäher burnaýardy.

Eziz Nesin şol burna bakan elini uzadyp:

- Ana soňa Saraýburun at berilýär – diýdi.

Topgapy saraýy Atatürküň permany bilen müzeýe öwürlip, häzir ol ykjam goralýardy. Kassadan bilet alan Eziz bilen Topgapy muzeýine bile ätledik.

Köşgüň meýdany örän giň bolup, ol biri-birine baglanyşykly dört köşkden ybaratdy. Şol dördüň her biri-de dürli görnüşde guralypdyr. Köşk meýdanyna girende, öňi bilen, grek buthanasyna miýesser gelýärsiň. Ol birhili ýarag palatasyna öwürlipdir. Şonda gadymy ýarağlaryň dürli görnüşleri: şemhallar, hyrlylar hem başga hilleri bar. Ençeme soltanlaryň kümüş-gyzyl gaply, dendan saply jöwher gylyçlary, gamalary, pyçaklary ähli zala bezeg berýär. Olar altyn hatlar hem nagyşlar bilen bezelen. Gylyçlaryň iki ýüzlüleri, uýy haçjaklylary, gamalaryň uçgraňlary, uýy peýkamlylary-da bar. Dürli baýdaklar, naýzalar, derweze açarlary-da nyzama dur.

Köşgüň ikinji howlusyna uzak ýaşly agaçlar hem dürli güller bezeg berýärdi. Onuň bir tarapynda soltanyň nahar hanasy bolup, beýle gapdalynda hem gözəl nagyşlanan bir jaý bardy. Şonda çet ýurtlardan gelýän myhmanlary hezretleýän ekenler.

Ondan aňyrdan soltanyň haremhanasy bolup, şonda soltanlaryň aýallary ýaşayan eken. Şol howla girmek bolsa, agtalardan başga erkek adamlaryň hemmesine gadagan bolupdyr.

Köşgüň içinde taryhy taýdan iň ähmiýetlileri bolsa, tagt hem maslahat zallary. Köşgüň içinde ençeme muzeý bar: farfor, gap- çanak müzeýi, soltanlaryň geým- geým müzeýi, ýarag müzeýi, gymmatbaha daşlar, altyndan emele gelen üýtgeşik zatlar müzeýi, gündogaryň minnatýur müzeýi.

Şol muzeýlerdäki örän selçen uçrayan hem örän gymmatbaha zatlar akylyňy haýran edýärdi. Hemme zatdan aýylganç görünýäni bolsa, şol ýerde jellat paltalary-da ýatyrdy.

Köşgüň ybadathanasynda Muhammet pygamberiň peýkamy saklanýardy. Onuň peýkamy hem kirşi bolman, diňe kemal şekilinde bir gury agaçdy. Şol ybadathanaň bir tekjesinde altyn sandyk bardy. Şonda pygamberiň hyrkasy, ýagny egin-eşigi saklanýar diýýärler. Şonuň golaýynda mälim bolup ýatan bir yza pygamberiň zýy diýýärler. Şonda gyzlydan bir gap bolup, şonuň içinde pygamberiň ýazan haty bar diýýärler.

Eziz Nesiniň nähili garaşygynda-da onçakly ähmiýet bermän:

- Gardaş ogly, pygamberiň zatlary bu ýerik nireden gelip düşýär? - diýip soradym.

Muzeý zatlaryna birhili mejbury hem göwümsiz garaşan Eziz ýönekeý bir görnüşde:

- İstanbul bir zamanda araplaryň golundady - diýip, jogap gaýtardy.

Topgapy köşgünde arheologiýa müzeýi-de bar eken. Eziz menden:

- Arheoloji müzeýine bakmak isleýormyň? - diýip sorady.

Eziz Nesiniň höwessizliginiň parhsyz garaşanyň täsirindenmi ýa öz aýaklarymyň biraz syzlaşyany üçinmi, arheologiýa müzeýine barmakdan boýun towladym.

Eziz Nesiniň iki mertebe:

- İçmek islemeýärmisiňiz? - diýen teklibine men terki jogap beripdim. Türkler umuman biziňkiler ýaly kesgin teklip edenoklar- da, soraýarlar. Olarda öz meýline görä jogap bermek adaty bar. Eýsem-de bolsa, Eziz öz teklibine iň soňunda menden rugsatsyz emel etdi. Ol meni Topgapy restoranyna alyp bardy.

Restoran şäher içindäkiler ýaly onçakly gyzgalaňly bolmasa- da, örän tämizdi, ylaýta-da onuň oturan ýeri üýtgeşikdi, belentdi. Aşakda bag- bakjaly giň meýdan ýaýylyp gidýärdi.

Eziz bilen hoşlaşanymyza aradan kän salym geçmänkä, Haldun Taner gelip, stol başynda oturman, elini bir ýana salgady- da:

- Ýör! - diýdi.

- Aý, gardaş, dyzomyzy epenimize salym geçenok, ýene nirä?

- Burada bir balaja sergi bar. Men şony size görsetmek isliýoram.

- Ýene muzeý?

- Gorhma, bu depe janly adamyň sergisine bakajak sen.

Hakykatdan-da, biz golaýjak ýerde bir jaýa baryp girdik. Şol ýerde kökteýl guralyp, bizi aýak üstünde rýumkaly konýak bilen garşyladylar. Şol ýerde ýaş emma

meşhur Gültekin atly bir hudožnigiň sergisi guralan ekeni. Haldun bizi diňe Gültekin däl, başga-da ençeme medeniýetli adamlar bilen tanyşdyrdy. Türkiýe intelligentsiýasy bilen duşuşyk, sözleşik, hakykatdan-da ýakymly hem peýdalydy. Serginiň arasynda meniň görejime ilki ilen Ararat dagydy. Meniň geňirgäp garaýanymy aňlan Gültekin:

- Anliýormisiňiz? diýip sorady.

Men bilmezlige salyp, ýaş hudožnige degesim geldi:

- Beý, efendi, men düşüňän, ýöne weli, Ararat bizde, ýagny Sowet Soýuzynda ahyry.

Hudožnik enaýy güldi:

- Beý, efendi. Araratyň ady sizde, özi bolsa bizde – Türkiýada.

Nirede-de bolsa, Ararat dagyny hudožnik Gültekin örän gözəl çekipdir. Men oňa uzak wagtlap höwes bilen gadym. Türkler Ararata Ulug [Agry] dag diýýärler.

Dogry aýtsam, men hudožnikleriň çekýän suratlaryna, çeper eserlerine çuňňur düşünemok. Eýsem-de bolsa, Gültekiniň sergisi meniň hoşuma geldi. Göwnüme bolmasa käbir şekil edil diri ýaly, maňa bir zat barada sowal berýän ýa jogabyma garaşýan ýaly, sabysyz çinerilýärdi. Şolaryň käbiri meniň aňymda çuňňur duýgy döretdi.

Şonuň üçin hem men hudožnik Gültekinine minnetdarlyk beýan etdim [3].

4. JAFAR OGLY

“Ýolagçy ýolda gerek” bolşy ýaly, çet ýurtda bolanyňda-da her minutyň özüniň ähmiýeti hem tutýan orny bar: hatda her sekundy öz ýerinde ulanasyň gelýär. Şonuň üçin hem çet ýurtda bolanynda “programma” diýen adalga hem salymda seniň görejiň öňünde ýa aňynda peýda bolýar. Eýsem-de bolsa, men-ä, programmany, ýagny “bir sagatda munda, ikinji sagatda onda” bolmaly diýen görkezmani onçakly söýemok. Dogry, wadada wepalylygy, ýekeje minut-da bolsa, hiç kimi heläk etmezligi, garaşdyrmazlygy, mydama jür bolmagy halaýan hem şoňa hemişe mutyg. Ýöne weli, çen bilen çyzylan çzyk bilen ädim urman, hemaýyn hereket etmegi has-da gowyrak görýärim.

Şonuň üçin hem Eziz Nesiniň telefonda “Şu günki programma” diýen sowalyna kesgin jogap berdim:

- Gardaş, ogly, programma ýok. Men öz erkime gadam urasym gelýä.

Eziz kinaýaly güldi:

- “Musapyr öý eýesiniň guly” diýen kimidi?

- Ýene bir gezek gaýtalaýan men musapyr däl.

- Bu gün eýse, ne iş görejeksiňiz?

- Bu gün iş görsek- görmesek, sen bizden azat.

- Eýle olanda, ahşam teatrda görüşeýjeýiz.

- Teatrda hoşallyk bilen.

Dekabryň on sekizinde ýagys ýagmasa- da, howa onçakly dury däl. Eýsem bolsa, biz Stambulyň narahat howasy bilen öwrenişipdik.

Düýn duşuşmanymyz üçin İwan Mihaýlowiç jaň urup, biziň halymyzy sorady. Programmamyzyň ýoklugyny aňany üçin, bizi häzir Turkoloži institutyna alyp gitjegini mälim etdi. Şony biz ondan haýyş edipdik.

Aradan salym geçmänkä peýda bolan İwan Mihaýlowiçiň maşyny darajyk bir köçeden dik başaşak indi. Ol uzakdan görünyän garam- guram garynja çaly m edýärdi. Stambul, ylaýta- da, Beýogly belentli- pesli baýyrlaç ýerde otyrды.

Stambulda maşyn goýara boş ýer tapmak-da aňsat iş dälди. Biziň ýoldaşymyz ýurda belet bolany üçin, köçeleri aýlanyp, ahyr bir boşan ýere miýesser geldi.

İwan Mihaýlowiç öňünden habar bereni üçin, Turkoloži institutynyň ägirt gapysy bu gün kilitli dälди. Biz jaýyň ikinji gatyna çykmagymyza mähetdel, başy çal, doly bir adam garsylap, bizi rus dili bilen tebrikledi. Men oňa ilki bada geň galdym, “rus dilini gowy gepleýän türklerde-de bar eken-ow” diýip oýlandym. Soňra bolsa, professor Ahmed Jafaroglynyň aslynyň azerbaýjanlydygyny aňladym.

Jafarogly hoşamaý bir adamdy. Onuň öz ýaşyna görä janly gözleri ýeserlik bilen däl-de, sadalyk, bilesigelijilik bilen balkyldaýardy. Onuň kabinetinde türk alymlary bilen bir hatarda, akademik Bartoldyň-da suraty asylygydy. Meniň köne mugallymym akademik Bartoldyň ýigrimi näçinji ýyllarda Stambul uniwersitetinde Gündogar taryhynda ders bereni maňa mälimdi. Emma Jafaroglynyň şol wagtda onuň terjimeçisi bolanyndan habarym ýokdy. Şonuň üçin hem ol akademik Bartolda adatdan daşary hormat goýardy.

Jafaroglynyň giň kabinetiniň hemme ýerinde dürli kitap çaşyp ýatyrды, tekjeler-de doludy. Hatda biziň daşynda egrilen ullakan stolumyzyň üstünde-de kitaplar üşmekdi. Birdenkä bir çaklaň kitabynyň ýüzünde “Däde Gorkut” ýazgysy meniň görejime ildi. Men ony elime alyp, ilki sahypasyny açamda, onuň sözbaşy:

“Däde Gorkut hekaýalary, XIII ýüz ýyllykda Anatoliýäde ýerleşen Türkmenleriň, ýagny musulman Oguzlaryň arasynda meýdana gelipdir” diýen sözlemler bilen başlanýanyň okadym.

Meniň şol kitaba hyrydar ýapysanymy aňlan Jafarogly hoşamaý mälim etdi.

- Bilirem, bilirem. Däde- Gorkudy men size berejeýem.

Men oňa minnetdarlygymy duýdurmazdan öň, ol öz kinesini duýdurды:

- Maňa bir türkmen Magtymgulyny wada beripdi. Kimdi ol? - diýip, Ahmed eliniň aýasyny maňlaýyna goýdy... - Hä, tapdym. Käriz... Kärizow. Sizde şeýle bir ýigit barmy?

- Bardyr, efendim.

- Bilmedim, näme üçin ol maňa Magtymgulyny göndermedi?

Men Magtymgulynyň arap harpy bilen neşir edilen bir tomlugyny alyp gelipdim. Şonuň üçin hem professoryň göwnünden turdum:

- Ahmet Efendi, Kärizow, belki, gönderendir, ýolda bir ýerde eglenip galan bolaýmagy mümkin. Men size Magtymgulynyň arap harpy bilen çap edilen bir kitabyny bagyşlaryn.

- Çoh teşekkür? Çoh memnun oldum! Size burada näjüre kitap lazym bolsa, men tapyp bererim.

Biz Jafarogly bilen käte rusça, käte Türkçe sözleşýärdik [4].

Ol iki sözüniň birinde Bartoldy agzaýardy, şondan mysallar getirýärdi. Men Bartoldy gowy tanaýardym. Ýigrimi ýedi - ýigrimi sekizinji ýyllarda Leningrada Türkoloži seminarynda okaýarkak, bize Bartold, Samoýlowiç, Malow ýaly meşhur akademikler ders berýärdi. Emma Wladimir Wladimirowiç Bartoldyň sözüne düşünmek

örän kyndy. Ol pessaý ses bilen çaltgyrt hem sakawlaç gepleýärdi. Onuň gulaklary ker, gözleri bolsa çaşydy. Biz studentler, mugallymlarymyz bilen bile surata düşmek kararyna geldik. Şonda studentlerden biri ony çagylanda, Bartold azgyrylypdyr:

- Baryň, işiňizi görüň! Meniň lektsiýama gelmäň, diňlemek islemäň, ýene meniň bilen bir hatarda oturmak isleýärmisiňiz? - Baryň!

Düşünmek kyn bolany üçin, onuň lektsiýasyny diňleýän, hakykatdan-da kän dälidi, esasan onuň eserlerini okap taýynlanýardy.

Eýsem-de bolsa, ol gelip, biziň bilen bile surata düşdi.

Men şojagaz wakany gürrüň beremde, Jafarogly keýp edip güldi. Emma:

- Bartoldyň diline düşünmek örän kyndy -diýemde, professor maňa ynjlyly bir görnüşde garady:

- Náme üçin kyn? Akademik Bartoldoň dili dür saçýardy. Ol Gündogar taryhyny özüniň baş barmagy ýaly bilýän, dünýäde deni-taýy bolmadyk bir alymdy!...

Bartoldyň Gündogar taryhyny gowy bilýänini şek-şübhe ýokdy. Bartold Gaýgysyz Atabaýewiň ýörite haýyşyna göre, üç kitapdan ybarat türkmen taryhyny-da ýazypdy:

Biziň gürrüňimiz esasan edebiyat baradady, şonuň köpüsi-de klassyk şahyrlara degişli. Uniwersitetde okuwlaryň gidişi barada-da sözleşdik. Türkiýäde biziňki ýaly Döwlet hasabyna bolman, her kim öz hasabyna, öz harç-harajadyna okaýar. Eýsem-de bolsa, ýokary bilime bolan höwes ýeterlik bolany üçin, bir ýere dört-baş arza düşýänini professor mälim etdi.

Biz turmakçy bolanymyzda, Ahmed Jafar ogly maňa:

- Siz gaýtmankaňyz ýene bir gezek görşeris. Şonda men size türkmen klassyk şahyrlarynyň kitaplaryny bererin, başga-da näme isleseňiz, näme talabyňyz bolsa, gözüm üstüne! - diýdi.

5. ÝADYGÄRLIKLER

Türkiýäniň gadymy şäherlerinden biri bolan Bursa gitmek barada Iwan Mihaýlowiç bilen maslahatlaşýardym. Bursa Stambuldan 300 kilometre golaý bolup, oňa demir ýol- da, awtobus-da gatnaýardy, samolýot-da uçýardy. Ýollaryny synlap gitmek üçin demir ýol ýa awtobus, elbetde, gowudy, ýöne weli wagty köp aljakdy. Şonuň ýaly-da häzirki howada awtobus üçin ýol agyrdy hem görnüşi ýaramazdy. Şonuň üçin biz howa ýoly bilen gitmeli diýen karar geldik. Sebäbi haçan, haýsy ýol bilen gidýäniňe, haçan, geljegiňe, politsiýadan idin almalydy. Edaralar bilen aragatnaşyk işini bolsa, Budti öz üstüne alýardy.

Biz Elwira Aleksandrowa bilen ýadygärlikleri synlamakçy bolduk.

5.1. AÝÝA -SOFÝA JEMIGI

Aýýa -Sofýa buthanasyny 325- nji ýylda Konstantin birinji saldyrypdy. Soňra dura- bara giňeldilipdi. Emma 532- nji ýylyň gozgalaňynda ýandyrylypdy. Şol ýylyň özünde bolsa, imperator Ýustinian täze jemigiň birinji kerpijini goýupdy. Gurluşyga dünýäniň meşhur ussaryny çagyrypdy. Şonda on müň adam işläpdi. Şol jemigi has gözel guramak üçin gadymy döwrüň in gowy zatlaryny, dünýäniň ähli gymmatbaha hazynasyny şoňa sarp edipdi. Gurluşyk baş ýylda gutarypdy. Jemige ilkinji giren Ýustinian sungatynyň gaýtalanmajak ýadygärliklerine haýran galyp, ony gozgalaňly wasp edipdi: "Şeýle beýik işi amala aşyrmagymy makul bilen beýik Taňra, şöhrat!

Salamon, men senden ökte çykdy!” (Ol İyerasalimiň gurluşygyny göz önünde tutýardy).

Türkler Konstantinopoly alanlarynda soň, şol buthana metjit öwrülip, onuň gapdalynda, bolsa, dürli wagtda dört sany minara salnypdyr. İçindäki suratlaryny üstüni örtmek üçin diwarlaryny hem gümmezlerini altyn nagyşlar hem arap harplary bilen bezäpdiler.

1935- nji ýylda bolsa, Aýýa- Sofýa jemigi Atatürk tarapyndan muzeý diýlip yglan edilipdir.

Aýýa- Sofýa jemigi adamzat sungatynyň iň belent derejeli miwesi. Jaýyň uzynlygy 77, ini 71 ýarym, belentligi bolsa, 55 metr. Gümmeziniň giňligi 35 metr. Jemigiň mermerden ýasalan 107 sütüni bar.

Şol Metjitiň seneti hem görnüşi akylyňy haýran galdyrýar.

5.2. SOLTAN AHMET ÝA-DA MAWY METJIT

Şol metjidi soltan Ahmet birinji 1609- 1616- nji ýyllarda Aýýa Sofýaň garşysynda, öňki Wizantiýa köşgüniň ýerinde saldyrypdyr. Metjidiň diwarlarynyň, haşamlarynyň 21 reňki bar. Ony meşhur türk ussasy Hasan bejeripdir. Şol ýere Mekgeden “öwlyýä” hasap edilýän gara daş getirilip goýlupdyr. Diwarlaryndaky Gurhan hatlary, hem haşamlary lowurdap duran altyndan. Mawy metjit dünýäniň iň owadan ymaratlaryndan biri bolup, bütin jahan boýunça ýeke-täk bolan alty minarasy bar. Mekgede Käbe metjidiniň hem alty minarasy bolany üçin, Käbe ymamlary şol gurluşyga garşylyk bildiripdirler. Soltan Ahmet ýeser adam bolany üçin, Käbe ruhanylaryny ynjytmazlyk niýet bilen, “Käbe metjidini men ýene belende götermek isleýän” diýip, jogap beripdir-de, Käbede ýedinji minarany saldyrypdyr.

Stambulda Dolmabahça köşgi, Ýyldyz köşgi hem ençeme şolar ýaly belent ýadygärlikler örän kän. Olaryň hemmesine aýlanmaga mümkinçilik-de ýok.

Biz şondan soň ýapyk bazara gitdik. Eýläk-beýläk ençeme köçe uzaýan bu bazar ary öýjüginä çalyň edýärdi. Ol sansyz jemendäniň, ylaýta-da harydyny öwýänleriň sesi bilen ýaňlanýardy.

- Arzan mata gel!

- Tapylygysyz gowy haryt almak isleseň - bäri gel!

- Alan harydyňa begenmek isleseň - munda gel!

- Aý, gyzgyn - bazara gel - hä!

Köçäň ortasynda durup ýa gezim edip satan, hyrydary aňsat sypdyrmaýardy. Harydyny ýarpa baha dileseň- de, galapyny ýagyryňyň dakyp goýberýärdi. Magazınçiler “biziň dükanymyza-da bir girip çykyň” diýip haýyş etseler, çerçiler, “şu harydy al” diýip ýapyşmadan-da çekinmeýärdiler. Bazarda müň liralık ýa bir liralık bolar- bolmaz zat isleseň-de örän kändi.

Biz şol bazardan çalasyň çykanymyzda, degirmeniň suwy sowlana dönüpdi.

6. STAMBUL INTELLIGENTSIÝASY

Haldun bu aňşam bizi başga bir teatra alyp barýardy. Stambulyň köçeleri reklamalar zerarly älemgoşara çalyň edip, konkurentsıya göreşi gije-de, gündiz-de dowam edýärdi.

Haldun Taner maşyny ýolda bir köçä söwüp, kimidir alyp çykmak üçin bir jaýa girdi. Birazdan soň bolsa, iki sany gözle gyz bilen tirkeşip çykdy. Inçemik, uzynak gyzlar soňky moda görä geýnipdiler. Olaryň aşagy durdugyça giňeýän gara paltolarynyň etegi köwüşleriniň üstüni örtüp, ýeri gymalaýardy. Inçe billeri ini dört barmak kemerli bolup, kemeriniň bukawy bolsa, bir garyş ýalpyldawuk metaldy. Açyk başlaryndan dökülýän mele saçlary eginleriniň üstünde seçelenýärdi.

Şol görünüş günbatardan gelen täze moda bolup, Stambul aýallarynda günsaýyn köpeliýärdi. Ýöne weli, şol modalar, meniň göwnüme bolmasa, birhili gelişiksiz, tagaşyksyz hem örän gözgyny görünýärdi.

Ýöne weli, Haldunyň alyp çykan gyzlaryna şol moda oňat gelişýän ýalydy. “Bedew jul içinde belli” diýenleri, şeýle syratly gyzlar näme geýseler-de gelişekdi. Olar gelip oturanlarynda, maşynyň içini gül ysy bilen doldurdylar. Haldun olary biziň bilen tanyşdyrdy, atlaryny-da aýtdy.

Haldunyň sallahlygy maňa mälimdi. “Ol, belki – de, şu gyzlardan birine öýlenmek isleýändir” diýen oý meniň göwnüme geldi. Meniň terjimeçim Elwira Aleksandrownaň göwnüme, kim bilýär, belki- de, başga zatlar gelendir.

Biziň bu günki baranymyz aşakly- ýokarly goşa teatrды.

Teatryň bu günki tomaşaçylary Stambul intelligentsiýasynyň iň ýokary gatlaklaryndandy. Aýallaryň köpüsiniň görünüşü ýaňky gyzlara çalyň edýärdi. Käbiriniň paltosynyň öňiardy hem uzyn dilik bolup, salyhatly äden- de, dyzynyň ýokary ýanyndaky ýalanaç ýeri ýalpyldap görünýärdi. Paltosynyň ilikleriniň ululygy bolsa, gülýaka çalyň edýärdi. Käbir aýalyň köýnegi-de paltosy bilen ýaryş edip, öz etegi bilen poly süpüresi gelýärdi.

Täze zat göze ilgiç bolýar. Täze moda erkeklerde-de görünýärdi. Olaryň kostýumlary dyzalaryna golaý uzyn, billeri syk bolup, iki ýakaly ildirilen ilikleri ýalpyldaýardy. Köwüşleriň burny bolsa, erkeklerde- de, aýallarda-da bijaý ýasy bolup, sygryň temegine meňzeýärdi. Aýallaryň köwüşleriniň lopbuş ökçeleri bolsa, arkan gaşyp ýatyrды.

Modaň, daşky görünüşiniň, elbetde, onçakly ähmiýeti ýok. Teatra gelen intelligentsiýa örän sypaýy hem örän medeniýetlidi, dilleri süýjüdi.

Haldun bizi intelligentsiýanyň dürli gatlaklary bilen tanyşdyrýardy. Stambulda, ylaýta-da teatrlarda sowet adamsy selçeň uçraýany üçin, gürrüňdeşler örän mylakatly sözleşýärdiler. Käbiri, Sowet Soýuzynyň ahwalyny has içginräk bilesi gelýärdi. Käbiri hoşamaý garasa-da, gözleriniň uçganagynda ynamsyzlyk alamaty duýulýan ýalydy.

Haldun meni biraz durguşýan, orta boýly, agras adam bilen tanyşdyrdy:

- Hasanaly Eziz. Özi rus dilinden türk diline terjimeçi, ukyply, zehinli bir efendi.

Hasanaly meniň bilen rusça sözleşdi. Men eger ýalňyşýan bolmasam, Hasanalyň asly tatar bolara çemelidi. Ol öz gadyryn hoşallyk bilen mälim etdi.

- Alla goýsa, men sizin eserlerinizden-de terjime ederin.

Hasanalyň-da wadasy, meniň göwnüme bolmasa, “Ölme, eşegim...” çalyň edýärdi.

Türkiýede klassyklardan Tolstoý, Dostaýewskiý, Gorkiý, Tşedrin, ylaýta-da Leniniň eserleri köp çap edilipdir. Ýeri gelende aýtmak gerek. Türkiýede Leniniň eserleri ürç edilip okalýar, aýdylyşyna görä, Lenine bolan söýgi günsaýyn köpeliýär. Şu günki

ýazyjylardan Konstantin Simonowyň, Çingiz Aýtmatowyň hem Mustafý Kerimiň kitaby neşir edilipdir.

Şu günki oýnalýan oýna “Morfi” at berilýärdi. Ol bir Italýan dramaturgynyň eseri.

Birdenkä meniň köpçüligiň arasynda bir tanyş aýala görejim ildi. Ol aýal ýyljyraklap, maňa bakan ýöneldi. Gadyrly görşen, edepli maşgala Eziz Nesiniň aýalydy. Biz onuň bilen dört ýyl mundan ozal Bakuda duşuşypdyk. Ol göýä diýersiň aňyrdan niýetlenilip gelen ýaly:

- Siziň gawunlaryňyzy bizim jojuklar şimdi-de ýatlaryndan çykaranoklar - diýip, olardan salam gowşurdy.

- Jojuklaryňyz netär? Sag- gurgunmy?

- Olar şimdi beýk olupdyr, ohuýurlar. Ýok, olary siz özüňiz görejeksiniz; bizim öýmüze musafyr gelersiňiz.

- Köp sag boluň!

Türkmen topragynyň miwesi bolan waharmany kim unudyp biljekdi! Dogry, gawun türklerde-de köp, şu günler hem satylýar. Ýöne weli, olar waharmanyň tagamyny bermeýärdi. Şol zamanda gapdaldan elini uzadan bolsa, Eziz Nesindi.

Teatryň artistleri gowy oýnadylar. “Morfi” tirýege kybapdaş bir neşe bolup, käbir adamlar wagty gelende şondan datmasa sandyrap, titröp ölüp barýardy. Amerikan razwedçigi şol bela- beterden peýdalanyp, neşekeşe öldüm-öldümde azajyk dadyrýardy. Namysy, wyždany özüni bogýany üçin, neşekeş öz ýanyndan şert edýärdi; goý, näme bolsam şol bolaýyn, şeýle aýylganç tabşyrygy emel edenimden, hyýanata ýüz uranyndan, goý, ölüp galaýyn!.. Emma neşäniň wagty gelende, bagtsyz biçäre sandyrap, boglup, dat diýip gygyrýardy. Netijede, adamçylygyny, wyždanyny morfa satmaga mejbur bolýardy.

Pýesa Amerikan razwedkasynyň bütin syryny hem şumlugyny paş edýärdi. Şonuň üçin hem tomaşaça onuň täsiri örän güýçlüdi. Şol oýun intelligentsiýanyň ýokary gatlaklaryndan hem ençemesini özüne çekýärdi. Şeýle oýunlaryň goýulmagy, intelligentsiýanyň oňa üns bilen garamagyda, täze pikiriň, düşünjäh ýüze çykmagyna kän kömek edýärdi.

Oýun gutarandan soň, Haldun meni artistleriň ýanyna alyp bardy. Olara minnetdarlyk beýan etmekçi bolýanlaryň sany -sajagy ýokdy. Men hem şolaryň arasy bilen öz minnetdarlygymy beýan etdim, işlerinde şowlulyk arzuw etdim. Olar hoşal bolup, indiki oýunlaryna gelmegimi arzuw etdiler.

Haldun gözəl gyzlary getirip, öz öýlerinde düşürenden soň, olaryň öz garyndaşlaryndan biriniň maşgalasydygy mälim boldy [5].

7. DEMOKRATIÝA

SSSR Ýazyjylar soýuzynyň prawleniýesi dünýä ýazyjylarynyň hemmesi bilen aragatnaşyk etmek aladasyny edýär. Sekretariatyň çakylygyna görä, Sowet Soýuzyna dünýäniň dürli künjünden her ýylda ýüzlerçe ýazyjy myhman gelýär. Şonuň ýaly hem sowet ýazyjylary çet ýurtlarda bolýarlar. Şol aragatnaşygyň özi bolsa, birek -birege düşünmekde, edebiýaty halk peýdasyna göre ösdürmekde, umuman dünýäde parahatlygy goramakda uly şol oýnaýar.

Ýazyjylar soýuzynyň çakylygyna görä, her ýylda türklerden-de birnäçe ýazyjy gelýär. Emma olar sowet ýazyjylaryny çagyрмаýarlar. Sebäbi, türklerde ýazyjylar guramasy ýok. Eýsemem bolsa haýsy ýol bilen bolsa-da, türk ýazyjylary bilen hem

aragatnaşygy ysnyşdyrmak zerur. Şonuň üçin hem Ýazyjylar soýuzy geçen ýylda maňa Türkiýä baryp gelmegi maslahat berdiler. Mesele fewral aýynda gozgalan hem bolsa, wiza, ýagny baryp gaýtmaga ol tarapdan bolan ygtyýar käbir sebäbe görä gijikdi. Şonuň üçin hem maňa diňe dekabryň 16-synda uçmaga mümkinçilik döredi.

Ýaňy men Türkiýäde ýazyjylar guramasy ýok diýdim. Şonuň nähili ýagdaýdadygyny bolsa kemsiz anykladym.

Türkiýäde, ýagny Stambulda, (gadymy medeniýetli şäher bolany üçin ýazyjylaryň köpüsi Stambulda ýaşaýar) mundan birnäçe wagt öň edebiýatçylar jemgyýeti bar ekeni. Emma olarda jemgyýet üçin edara, harç-harajat üçin maýa, ylaýta-da agzybirlik bolmany üçin, ol guramanyň özünden-özi dargapdyr. Ýeri gelende, şuny hem aýtmak isleýän, türklerde jemgyýet guramak örän aňsat, şäher häkimi hasaba aldy gutardy. Biziň bar wagtymyzda-da “Demokratiýa” adynda täze bir partiýa guraldy. Öňden hem: adamzat, millet, jemhuryýet hem şolara meňzeş ona golaý partiýa bar.

Stambulda häzir “Sungat jemgyýeti” adynda bir gurama bar.

Oňa ýazyjylar, hudožnikler, kompozitorlar, kinoçylar hem artistler girýär. Men şol jemgyýetiň başlygy Enjument Bähzad Law bilen gürrüňdeş boldum. Bähzad Law göreji biraz kütelen, kemkäs lagşap garrylyga ýüz uran, arryklaç bir adam. Keşbine bolsa, kesellilik ýa nämeden-de bolsa, bir närazylyk kölge salýar. Ol şahyr, bir zamanda režissýor hem bolan ekeni. Aýdylyşyna görä, onuň başlyk saýlanmagy ýaşynyň hormaty üçin bolara çemeli.

Türkleriň adatyňa görä, Bähzad Law-da duşuşyga minnetdarlyk beýan etdi. Meniň-de oňa hormat goýmagym kanuny bir zatdy: öz işiňi taşlap, bir ýerden gelen nämälim kişi üçin, derwaýys wagtyňy sarp etmek, elbetde, adamçylyk alamatydy.

Hormatly Bahzadyň keşbine närazylyk kölge salýar diýip, men tötänden aýtmadym. Umuman ýolbaşçy adamlar niredede-de bolsa, nähili-de bolsa, öz guramasynyň abraýyny saklamaga, ownuk-uşak ýetmeziniň üstüni örtmäge çalyşýar. Emma meniň gürrüňdeşim Bähzad Law şol kadany saklaman, ilki başdan zeýrenip başlady.

– Biziň guramamyzyň diňe ady bar-da, özi ýok diýsem ýalňyşaryň öýdemok. Sebäbi, biz garyp. Biziň guramamyzda hiç hili maýa ýok. Ýygnak geçirere, iş alyp barara jaýymyz-da ýok. Şonuň üçin çynlakaý görüp bilýän çärämiz, amala aşyrylan işimiz-de ýok...

Maýa toplamak barada men oňa özümizde geçirilýän çärelerden mysal alyp maslahat bermekçi boldum. Haýp ýeri, meniň ak ýürekden etmekçi bolýan teklibim oňa ýetmedi. Men oňa Ýazyjylar soýuzynyň Edebiýat fondunyň ýazyjylar barada dynuwsyz alada edýänini, ýaşayyş jaýlar bilen üpjün etmäge jan çekýänini, syrrow-sökelleri kurortlara iberýänini, gerek wagtynda ýazyjylara karz, mugt pul berýänini hem Ýazyjylar soýuzynyň, neşirýatларыnyň, gazet-žurnallarynyň getiren peýdasyny gürrüň berdim. Emma hormatly Bähzad meniň gürrüňime ýa-ha düşünmedi, ýa-da düşünmek hem islemedi.

Onuň zeýrenjine haýpym gelip, men oňa in soňunda, ýazyjylaryň hak- hukugyny goramak barada karar çykartmak üçin hökümete ýüz tutmalydygyny maslahat berdim.

Emma Enjument Bahzad iki egninden gum sowurdy:

- Men kim – hökümet kim? Kim meniň sözüme gulak asar?
- Bähzad efendi, siz hususy şahs däl- de, jemgyýet başlygy ahyry.

- Ah, jemgyýet? Jemgyýet soňky deminde bolanda, kim onuň agzyna suw damdyrar?

Bähzad Law özüni hemme zada kemsiz düşünyän sotsialist hökmünde görkezmäge çalyşýardy. Dogrusy, men onuň özüni görkezmäge ymtlyýan gylygyny halamadym. Öz ýanymdan bolsa: “Hormatly efendi, saňa has çepleriň täsiri ýeten bolaýmasa-da biridir” diýip oýlandym.

Bähzad agajet ellerini gerip ýene zeýrendi:

- Hamana diýeli, men hökümete ýüz tutdum. Meniň hususy özüme biraz kömek-de berdiler. Jemgyýete onuň näme haýry bar? Belki- de, sen neçi sen? Diýip, meni barmagynyň ujy bilen zyňyp goýberdi. Şonda näme? Bizde, her iki sözüň biri demokratiýa, hakykatda bolsa bizde demokratiýa ýok. Demokratiýa diňe günbatardan gelen hojaýynlar üçin...

Bähzad efendiniň demokratiýa ýok sözi, gazetlerde-de kän ýazylyar. Käbir gazetde “Demokratiýa” diýlip ýaňsa alynýar. Biz “demokratiýa diýýäs - hany ol demokratiýa?” diýlip, mysallar-da getirilýär.

Men Türkiýä öz eserlerimiň alty tomlugyny alyp barypdym. Şol agyr ýüki haýsy gurama hödürlejegimi bilmeýärdim. Iwan Mihaýlowiçiň maslahatyna görä, her zat-da bolsa, guramalary bar diýip, şolary Bähzada bagyşladym ol minnetdarlyk beýan edenden soň:

- Ynha saňa demokratiýa! - diýip, kitaplary hyrydar gujaklady. Sözleşigimize görä, aňşam Haldun gelip, bizi öz täze oýnunyň premýerasyna alyp gitmelidi. Iwan Mihaýlowiç bolsa, menden habarsyz, türkleriň meşhur ýazyjylaryndan biri bolan Newzat Üstüne meniň gelenimi habar beripdir. Ol bolsa, şu aňşam bizi hökman öz öýüne alyp barmagyny Budtiden haýyş edipdir, ýörite hezzet - hormat taýynlanyny-da aýdypdyr.

Al, gerek bolsa saňa, bir aňşamda iki çakylyk?

Indi kimi ynjdyp, kimiň göwnüni görmeli? Haldunyň premýerasyna barmazlyk, ony ynjytmak, hiý, mümkinmi? Newzat Üstün myhmandarlyk taýynlan bolsa, ony garaşdyrmak nähili bolar? Ikä bölünmek ýa birine öň, beýlekisine soň barmakda mümkin däl. Arada diňe bir ýarym sagat wagt bar. O-da diňe Üstüniň öýüne baryp gelýänçäň geçjek... Eýsem indi nätmeli?

Men uzak oýdan soň: “Häzir hemmämiz bilelikde Newzat Üstüniň öýüne gitmeli. Şol ýerden bolsa terjimeçini yzyna gaýtaryp, Haldun gelende, ony hem Üstünlere alyp gelmeli ýa-da çynlakaý uzur ötünmeli” diýen karara geldim.

Biz şeýle-de etdik. Emma gyançly ýeri, Haldun Newzatyň öýüne gelmän, öz oýnuna gidipdir. Terjimeçi bilen Iwan Mihaýlowiç yzyna boş gaýdyp geldi. Men öz ýanymdan: “Belki, ol ikisiniň arasy ýagdaýlydyr” diýip oýlandym hem-de gynandym.

Newzat Üstün Sowet Soýuzyna üç gezek gelip gidipdi. Men ony ýol ugrunda diňe birje gezek görüpdim. Newzat gurply hem hökümet edaralary aldynda abraýly bir ýazyjy. Saglygy biraz ýagdaýly. Aýaly özüne garanda has ýaş hem örän edepli maşgala. Olar bizi hoşamaý garşylap, dostlarja hezzet- hormat etdiler.

Gämiçiniň janynyň bir bolşy ýaly, biz ýazyjylar hem nirede bolsak-da, kim bilen duşuşak-da esasy gürrüňimiz edebiyata bakan öwrülýär. Men oňa “Böwsülen böwet” adyndaky soňky kitabymyň Rusçasyny bagyşladym. Newzat kitaby eline alan badyna:

- Hökman terjime edip, Türkçe çykararys. Bizin Hasanalymyz bardyr - diýdi.

Newzatyň-da şol wadasy, meniň aňlaşyma görä, “Bermesizden bolsa, mendenem bir köşekli düýe” nakyla çalyň edýärdi. Men ondan Gorkut atany soradym. Ol, “Biziň öýümize ýene bir gelersiňiz, şoňa çenli men ony tapyp goýaryn” diýdi. Men oňa degip:

- Efendim, sizin-de aslyňyz türkendir? - diýdim.

- Şübhesiz!

Aýaly-da üstüne artdyrdy:

- Mekdeplerde jojuklary-da şeýle okudylur.

Üstüniň öýünden biz hoşallyk bilen çyksak-da, Haldun hem onuň oýny meniň aňymdan çykmandy.

8. EZIZ NESIN NÄÇE ÝAŞYNDY?

Ýigriminji dekabrdan ertir çäýden soň, biz gazetlere garaýardyk. 14-16 sahypadan çykýan gazetleriň 10-12 sahypasy reklamalardan, bildirişlerden ybaratdy. Käbir gazet edebiyata, sungata biraz üns berýärdi. Iň uly gazetlerden “Jumhuriýet” her günde iki kalonkadan ybarat Fakyr Baýkurtyň romanyny çap edýärdi. Gazet şonluk bilen özüni okyjysyny köpeltmäge ymtylýardy. Men öz ýanymdan: “Bizin gazetlerimiz hem romanlar çap edip başlasalar nähili gowy bolardy!” diýip oýlandym.

Gazetiň bir sahypasynda Eziz Nesiniň satiralaryndan bir kitap çap edilene şoňa-da “Eziznama” at berilendigi habar berilýärdi. Oňa göreji ilen Elwira Aleksandrowna maňa habar gatdy.

- Siz “Eziznamany” gördüňizmi?

Edil şol çagda bolsa:

- Eziziň özi-de bar - diýip duýdansyz peýda bolan Nesin elini galdyrdy.

“Eziznama” baradaky o gürrüň oňa ýa- ha ýaramady, ýa-da üns bermezlige çalşyp, biziň sözümizi kesdi [6]:

- Galhyň, gidelim.

- Nirä?

- “Musafyr öý eýesiniň guly.” Men nirä ündesem şol ýana.

- Gulluk, aga! - diýip, men ýerimden galdym.

Eziz bizi ilki şäheriň köçelerine maşynly aýlady.

Ondan soň ep- esli ýöräp, Bosfor kenaryndaky porta alyp bardy. Portuň giň zaly diýseň şowhunlydy. Gazet- žurnal kiosklarından başga- da, olary elde gezdirip satýanlaram gykylyk edýärdi:

- Kime täzeje gazet?

- Täze waka kimi gyzyklandyrýar?

- “Eziznama” kimi gyzyklandyrýar?..

Köwüş arssalaýanlar bolsa, ýol ugrundan aýagyňa ýapyşýar:

Beý, efendim, aýagyňyzy arassalaýyn!

- Beý, efendim, meni bagtly edin!

Köwşüni arassalap, senden iki şaýy alyp bilse, ol özüni bagtly hasap edýär. Işsizler arasynda–da göreş güýçli bolany üçin, olar seniň köwşüni ogşamaga–da garşy däl. Işsizlik gör nämä mejbur edýär!

Biz parahoda münüp, Bosforyň üsti bilen Ýewropadan Aziýa geçýärdik. Onuň giňligi 1300– den 1800 metre çenlidi. Bosforyň ortasyndan garaňda, Stambulyň üç şäheri nähili gözel görünýärdi.

Parahoddan çykanymyzdan soň, Eziz elini şähere bakan uzatdy:

– Bakyň, men sizi Ýewropadan Aziýa getirdim.

Beyogly şäheriniň içinde dymjyganymyzdanmy ýa şol sözüň täsirindenmi, meniň göwnüme bolmasa, howa birhili maýlaşan ýaly görünýärdi. Hakykatda bolsa, ol iki arañ tapawudyny aňlamak mümkin däl: mäjumlanan hamyryň suwy bilen ununy aýgyt edip bolmaýşy ýaly, Ýewropa bilen Aziýany bolsa, diňe Bosfor aýyrýardy.

Zaldan çykyp biraz ýöränimizden soň, Eziz bizi ota mündirdi. Az woganly otlý şäher içinden tigirlenýärdi.

Poýezdden düşüp biraz ýöränimizden soň, töweregi dym– dyrslyk öýüň aşaky gatýndan bir otagy açyp, Eziz bizi şoňa ündedi. Iki otagyň içi kitaplardan, gazet– žurnallardan hyryn– dykyn doludy. Ýöne weli, şol otaglar ýaşalyan öýe meňzemeýärdi, maşgalada ýokdy. Meniň geňirgäp garaýanymy aňlan Eziz:

– Bu meniň işleýän öýüm. –diýdi.

– A ýaşalyan öýüň?

– Ony–da görejeksiňiz.

Şol ýerde ol öz kitaplaryndan birnäçesine gol göýüp berdi.

Eziz iň soňunda bizi, töweregi biraz bagtly dört gat öýüň ikinji otagyna alyp çykdy. Mähriban öý eýesiniň –görnükli mebelleri ýerli– ýerinde bolan bu otag giň hem–de örän tämizdi. Bakuwda iýen waharmanyň tagamy agzyndan gitmedik ogly bolsa, gujagyma doldy. Olaryň beýleki ogullary mekdepde ekeni, ýogsam olaryň iki ýanyndan asylmagy mümkindi. Eziziň şol jaýy özüniňkidi. Ony bir wagtda ýetmiş baş müň lire alan ekeni. Häzir şolar ýaly jaý iki ýüz müň liradan ýokary durýan bolara çemeli.

Biz myhman otagynda rahat oturanymyzdan soň. Eziz Nesin:

– Bilirmisiňiz, ne bar? – diýip sorady.

– Hä, näme täzelik bar?

– Eziz Nesin bu gün 56– ný ýaşa gadam basdy.

– O– ho.. Gutlaýan! Indiki 55 ýaş–da mübarek bolsun! Döredijiligiň, şöhratyň günsaýyn artsyn! Maşgalaňa guwan!

Men ony ýerimden galyp, dostlarja gutladym. Getiren sowgatlarymy gowşurdym.

9. ÝENE BIR DOSTUŇ ÖÝÜNDE

Eziz bizi “Garagöz” atly teatra getirdi. Ol teatrda onuň “Barbarosyň agtyklary” atly oýny gidýärdi. Onuň öýüne ýygnanjak myhmanlary köp bolany üçin, ol biziň bilen teatrda oturyp bilmedi. Ýöne weli, gitmezden öň mählim etdi:

– Oýun gutaran zaman, şu ýerde sizi başga ýazyjy garşylar. Siz başga ýere gitmäh.

Satiriki oýun özüniň awyly dili bilen demokratiýany duzlaýardy. Men ýene gaýtalaýan: artistleriň çalasyn sözleýänleri üçin, satira diliniň näzikligine düşünmek

kyndy. Ýöne weli, artirstleriň gülkünç görnüşleri hem hereketleri wakanyň gyzyklydygyny anyk habar berýärdi. Tomaşaçylyk bolsa birsyhly gülyärdi.

“Jemhuryýet” gazeti “Üç Eziz Nesin” adyna onuň teatrlarda gidýän oýunlary barada gürrüň berýärdi. “Käbir gazetiň hem anyklaýjynyň ýazyşyna görä, täze teatr möwsümi Eziz Nesiniň ýyly bolupdyr. Hatda ýigrimiden artyk oýun ýazan Eziziň özide, bir wagtda, bir şäherde baş oýnunyň oýnalmagyna geň galýar. Şolardan “Wi- Wi Oraz” teatrynda oýnalýan “Haýdy, öldürsene janykum”, “Çi- Çi”, “Turus jana weri” hem “Garagözün kapitany” adyndaky teatrda “Barbarosyň agtyklary” siziň nazaryňyza hödürleýäris” – diýip, gazetler ýazýar.

Biz teatrdan köçä çykamyzda, bize garaşýan ýokdy. Eýsem–de bolsa, hiç ýana gadam urman, bir salym daýandyk. Birdenkä bolsa, arkamdan duýdansyz geleniň biri meni mäkäm gujaklady. Ol özüni saklap bilmän, ýognas gülende, men ony derrew tanadym.

– Çok şadam, gardaşym, çok şadam! – diýip, elimi gysan – Ýaşar Kemaldy.

Ýaşar Kemal göze doly, meşhur hem şowhunly bir ýazyjy. Men onuň bilen Moskwa köçesinde–de bile gadam urupdym. Ýaşar uzur ötündi:

– Gardaşym, bagyşlarsyňyz. Men öýde ýokdum. Ýewropadan, ýagny Ýugoslawiya, Frantsiya aýlanyp, şindi geldim. Gelen habaryňy eşitdim–de ýüwürdim. Size Melik Jewdet Andaý ol gapyda garaşýar.

Ýörite myhmandarlyk guran Melik Jewdet Andaýyň öýünde biz dostlarja söhbetleşýärdik. Şonda öz aýaly bilen bile bir neşirýatçyda bardy. Ýaşar Kemalyň–da aýaly ýanyndady. Stambula baralym bäri ýadymda bolany üçin, birdenkä soranymy–da duýman galdym:

Gardaşlar, töwerekde türkmen bar ýeri ýokmy?

Ýaşar Kemal gursagyna urdy.

– Nije ýok? Men Türkmenem.

– Sen türkmen? – diýip, men gözleri äýnekli adama çişerildim.

Jöwrat Andaý ara düşüp, elini galgatdy:

– Sen, kürt sen!

Ýaşar gollaryny gerdi:

Dogry, meniň milletim kürt. Emma türkmenleriň arasynda önüp– ösenim üçin men türkmen!

Ol türkmenleriň sadalygyndan, wepalylygyndan hoşamaý gürrüň berdi. Men ondan:

– Belki, türkmen şahyrlaryny–da bilýänsiň? – diýip soradym.

– Men nähili bilmäýin? Garajaoglany, Dadaloglany Türkiyäde bilmeýän barmy?

Ýaşar Garajaoglanyň goşgularyny ýatdan okap başlady.

– Arman, saz ýok. Bolmasa men Garajaoglanyň goşgularyny aýdym edip aýdardym. Türkmen şahyrlary başga–da köp. Olary men saňa tapyp bererin.

Biziň gürrüňimiziň soňy aýdyma öwrüldi. Olaryň üzüksiz haýyşlaryna görä, men “Bibijany” aýtdym. Olar Türkçe aýtdylar... Ýaşara bolsa kürtçe aýdym aýt diýdiler. Ol:

- Ýok, men türkmen! - diýip, Garajaoglanyň goşgularyndan ýogyn ses bilen pessaý aýtdy. Hat da Elwira Aleksandrownaň rusça aýdymyny-da diňlediler.

Ýazyjylaryň eserleriniň neşir edilişi barada-da gürrüň gitdi.

Biziň keýp çekip oturan ýerimiz Aziýadady. Ýaşar Kemal bizi şol ýerden Bosforyň üstäşyry Ýewropa aşyrdy. Biz onuň bilen hoşlaşmakçy bolanymyzda, Ýaşar äşgär mälim etdi:

Ertir maňa garaşyň. Men size Stambuly görkezmek isleýän.

10. YAŞAR KEMAL

Ýigrim birinji dekabrdada güneş parlap çykypdy. Güneşe gözümüz düşmänine enje gün bolany üçin, biziň ýüregimiz atagsaýardy, köçe çykasymyz, tämiz howadan dem alasymyz gelýärdi. Emma Ýaşar Kemal dan derek ýokdy. Elwira Aleksandrowna umytsyz görnüşde:

- Gelmez - diýdi.

- Näme üçin?

- Ýaşar bizi çagylanda, onun aýalynyň göwünsiz garanyny siz duýmadynyzy?

Men ona degdim:

- Ýaşar Kemal türkmen ahyryn.

- Türkmen aýalynyň gepine gulak asmaly dälmi?

- Türkmenler: aýalyň maslahatyny eşit, emma etjeginiň öz ýanynda bolsun diýýärler.

Şol wagtda bolsa, Ýaşar Kemal aýaly bilen peýda boldy:

- Biziň biraz gijikmegimiz, uzakda ýaşaýanymyz üçin bolman, dine sizi bimaza etmezlik üçin.

Elwira Aleksandrownaň aýdysy ýaly, inçemik, garagyçak aýal, tutuş göwreli Ýaşar Kemala käte öz hökmüni ýöredýän bolara çemelidi. Emma bu gün bolsa, onuň şähti açykdy. Gapyda bolsa ullakan owadan maşyn garaşyp durdy.

Maşyn Halyça aýlagynyň Atatürk adyndaky köprüsiniň üstünden tigirlenip, köne Stambula bakan aşdy. Biz Topgapy saray muzeýini, Aýýa- Sofýa hem Mawy metjit ýadygärliklerini öň görenimiz üçin, maşyn Saraýburundan aýlanyp, Mermer denzinin kenaryna düşdi. Mermer deňzi ýagty güneş astyndan zumrut ýaly lowurdaýardy, uzakdan bolsa, onuň içindäki adalar ýere çöken bulut ýaly saýgarylýardy. Men öz şatlygymy daşyma çykardym:

- Gör, bu gün nähili gowy gün?

Ýaşar güldi:

- Sebäbi, bu gün siziň ýanyňyzda Ýaşar bar. Meniň kalbymam şu güneş ýaly açykdyr. Siz eger güneş isleseňiz - Ýaşar Kemaly tapyň.

Ýaşar Kemal hakykatdan-da göwni açyk, şadyýan bir ýazyjy.

- Ýaşar Kemal bolan ýerde bulut-da bolmaz, tukatlyk- da. Aýaly oňa degip:

- Sen şeýle uçuşyň bilen, birdenkä kosmosa göteriläýme?

- Aý janym, kosmos men özüm ahyry!

Biziň sag tarapymyzda, Wizantiýa imperiýasynyň palçygy gan bilen eýlenen ägirt galasynyň sudury uzap gidýärdi. Ençeme ýerde galanyň daşyndan suw goýberilýän hendegi-de mälim bolup ýatyrdy. Galanyň bir ýeride ägirt bir derweze ýeri görünýärdi.

Ýaşar bize Süleýmanyň hem Eýýub soltanyň ýadygärliklerini görkezdi.

Sessiz tigirlenýän maşyn köçeme- köçe aýlanyp belende dyrmaşdy. Baýyrlaryň üstünde gömgök agaçly mazarlyklar hem olaryň başuçlaryndaky daşlar somalyp görünýärdi. Maşyny bir ýerde saklap, Ýaşar bizi kiçjik bir kofehana alyp girdi.

- Şu ýerde kofäni örän gowy taýynlaýarlar, içip görelin.

Kiçjik enaýyja çaşkada, ýüzi goňras köpürjöp duran kofe hakykatdan-da tagamlydy. Şol ýerde men, bolgar ýazyjylarynyň Türkiýä gelip, turistleş kofesini buýruşlaryny, kofeçiniň bolsa, "bizde beýle atda kofe ýok" diýişini gürrüň berdim.

Biz şol ýerden garanymyzda, Stambul edil eliň aýasynda ýaly görünýärdi. Dumly-duşda ýadygärlikleriň, metjitleriň minaralary hellewleşýärdi. Biz şol ýerde mazar daşlaryny synladyk. Mazar daşlarynyň ýüzünde gabyrda ýatanyň taryhy, ady, atasynyň ady, käri aç- açan görünýärdi. Kimsinde goýun, kimsinde at, kimsinde öküz bolup, şolarda ýatanlaryň maýadarlardygyny habar berýärdi. Kimsinde gaýçy, kimsinde dutar, kimsinde bolsa, açyk kitap görünýärdi. Şol ümsümlükde kimdir biri: "Ýer- ow ýoldaş, hoşuňa gelýärmä?" diýip sorajak ýaly duýýulýardy. Şol sekundyň özünde bolsa, özüňe meňzeş adamlar gözün öňüne gelýärdi. Kim bilýär, Aýýa- Sofýa jemigini salan ussa- da, belki, şol ýerde ýatandyr...

Maşyn ýañadandan herekete gelip, "Kariýe" atly buthananyň önünde daýandy. Köp ýadygärliklerde bolşy ýaly, şol buthana önündäki aýtymda-da, münläp kepderi ýeri tohum berilen ýalydy. Olara däne sepýänleriň-de sany ýokdy. Dürli görnüşde suwenir satýanlar-da kändi. Buthana öz zamanasynda haýbatly bolan bolara çemelidi. Häzir o-da müzeýdi.

Ýaşar şol gapynyň agzynda başyny yrady:

- Meniň kim bolanymy bilýärmisiňiz?

- Türkmen bolanyň- a bilýän.

- Ýok. Men şu buthanada sakçy-da boldum.

- Sakçy?

- Meni bir zamanda işden kowdular. Ýaşamak üçin çörek lazým ahyry. Hiç ýerde iş tapmadym. Iň soňunda, şu buthana sakçy durdum. Alla rahmat etsin, buthanaň hojaýyny ýagşy adamdy.

- Belki, sen şol zamanda ikona sejde-de edensin

- Aý janym men Allanyň mährabynda-da sejde eden adam däl.

Ýaşar üçin, şol ýagdaý ýatdan çykmajak gozgalaňly bir wakady.

Maşyn ýañydandan tigirlenip, şäheriň gözəl ýerlerini, ýadygärliklerini synlamaga mümkinlik döretdi. Ol iň soňunda belent hem ýogyn bir diňiň teýinde daýandy. Daş görnüşi bezegli bolan diň örän haýbatlydy hem şäheriň hemme yerinden görünýärdi.

Ýaşar bizi diňiň içine alyp bardy. Bir ýerde paltomyzy çykaryp, lifte mündik. Liftiň alyp çykan ýeri gözəl restorandy. Şol ýerden bütin Stambul aýagyň astynda görünýärdi. Yokary klasly restoran bolany üçin, stollary, oturgyçlary üýtgeşik bolup, iýmiti-de örän tagamlydy. Ýaşar bizi şonda bir ýigit bilen tanyşdyrdy.

- Restoranyň hojaýyny ine, bu ýigit. Bu biziň dostumyz.

Onuň aýtmagyna görä, restoran bir şirketiňki bolup, ol ýigit şonuň başlygy ekeni. Men eger düşünen bolsam, şol şirket edebiýatçylaryňky ýa-da sungat işgärleriniňki bolmalydy.

Maşyn ýañadandan Bosforyň kenary bilen herekete geldi. Bu saparky hereketi - Gara deňze bakandy.

Ýaşaryň käbir zady hetdinden ulaldyp aýtmak hasiýeti bardy:

- Stambul dünýäniň iň gyzel şäheridir.

Dogry, Stambul gowy şäher, ýöne weli, Pariž däl.

Ýaşar Kemal maşyny bir ýerde saklady. Şol ýerde, ýoluň sag gapdalynda balykçylar balyk tutýardylar. Ýoluň çep gapdalynda bolsa, üç- dört sany uly çynar otyrды.

- Bu ýere "Çynaraly" diýýärler. Namyk Kemalyň, Ýahýa Kemalyň söýýän ýeri bolup, olar şu ýerde uzak zaman oturyp, edebiýatda bäs eder ekenler. Geliň, bizem olaryň oturan ýerinde oturyp, bir bardak bulgur çay içeliň.

Meýdanda çynar astynda oturanymyz üçin howa biraz salkyndy. Süýji iýmitten soň, gory ýetik gara çay agza ýakymly degýärdi.

Maşyn ýene herekete gelip, Bosforyň Gara deňze tapysýan ýerine bardy. Gara deňze görejim ilende bolsa, Soçi meniň gözümiň öňüne gelip, şonda dynç alan çaglarym ýadyma düşdi.

Töwerege, kümüş saçýan, dertliniň derdine em edýän Gara deňzi men hiç wagtda ýadymdan çykaramok.

Maşyn yzyna dolanyp, owadan bir jaýyň gapdalyna gelende, Ýaşar ony ýene saklady:

- Şunda gyzel bir restoran bar. Geliň, bir rýumka konýak içeliň.

Men ony kesgin ret etdim.

Biz nomere gelip daýananymyzda, Ýaşar teklip etdi:

- Erte agşam biziň öýmüze gelersiňiz.

- Ertir ýok.

- Náme üçin?

- Ertir Haldunyň öýüne barmakçy.

- Onda, o bursi gün.

- Ýene sözleşeris, belki wagt taparys.

- Biziň öýümüzizi, ýaşayşymyzy hökman görersiňiz.

Gynançly ýeri, soňam biz onuň öýüne baryp bilmedik. Ol jaň urup, birnäçe gezek bizi agtarypdyr, tapmandyr. Şonuň üçin wada beren kitaplary-da alyp bilmedim Garajaoglan bilen Dadalogly belki häzir-de maňa garaşyp ýatandyr [7].

11. TÜRKIÝÄNIŇ TARYHYNDA BIR NUKAT

Ertesi gün bizi Eziziň äkiden ýoly bilen Haldun Taner öz öýüne alyp gitdi. Ol-da Stambulyň Aziýa böleginde ýaşayardy.

Biz ýolda Tahyr Kemalyň öýüne baryp geçdik. Onuň agyr keseliniň barlygyny, operatsiýa edilenini eşidipdim. Tahyr bilen-de Moskwada tansypdyk. Tahyr Kemal-da Türkiýäniň iň uly ýazyjylaryndan biridi. Ol aýak üstündedi. Nähöş adamyň göwni näzik bolany üçin, görüşmäge baranymyza ol adatdan daşary guwandy. Meniň göwnüme bolmasa, onuň şähti häzir sag adamyňka meňzeýärdi, wagty-da hoşdy. Biziň hal- ahwal soraşmagymyza mähetdel, ony kontrollýkda saklaýan iki sany wraç gelip girdi. Olaryň ikisi-de türk bolup, biri etli- ganly görmegeý aýaldy. Myhmanlar bilen meşgul bolany üçin, olar Tahyryň dem alşyny barlamaga howlugman, gürrüňe goşulyp gitdiler.

Tahyr Kemalyň adatyna, hormatyna görä, aradan salym geçmänkä, rýumkalar ýaýrady. Wraçlar-da ondan ýüz öwürmediler. Hal- ahwal soraşyp, bir sagat çemesi özara gürlleşenimizden soň, Tahyr Kemaly ýadatmazlyk niýet bilen idin soradyk. Ertesi gün ol bize özüniň birnäçe kitabyňy iberipdir.

Haldunyň ýaşayan otagy oňat hem örän giňdi. Türkiýede men on ýazyjynyň öýünde myhman boldum. Olaryň hemmesiniň ýaşayan jaýlary esasan bir biçimde bolup, ilki kabul edilýän otag örän giňdi. Köpüsünde onuň bir gapdaly söhbet ýeri bolup, ikinji gapdaly nahar stoludy. Haldunyňkyda şeýledi. Onuň ortasynda ýazuw stoly bolup, bir gapdaly söhbet jaýy, beýleki taýy bolsa, nahar iýilýän stoldy. Diwardaky polkalary galapyn dürli kitaplar eýeleýärdi.

Haldunyň öýi Mermer deňziniň kenarynda bolany üçin, aýnalary hem eýwany deňze bakan garaýardy. Deňziň aňyrsyndan bolsa, haşamly minaralary somalyşýan Stambul şäheri görünýärdi. Otagy hoşuma geleni üçin men Haldundan:

- Öý özüňkimi? - diýip soradym.

Ol başga hili jogap gaýtardy:

- Meniň atamdan maňa miras galmady.

- Düşünmedim.

- Men kireý töleýän.

- Näçe töleýärsiň?

- Bir müň alty ýüz elli lira.

- Ýylynamy?

- Her aýda.

Men birhili geň galdym. Onuň her aýda jaýyna töleýän puly biziň pulumyz bilen hasap edende, ýüz manatdan -da kändi. Haldunyň başga bir ýerde döredijilik jaýy-da bar. Çaky Stambulda ähli gazanjyň iň azyndan üçden birini jaýa tölemeli. Myhmanhananyň-da iň arzany her günde elli, ýogsam ýüz, iki ýüz lira. Men özümizde tölenýän ujypsyz kireýi ýadyma salyp, ýüz müň şükür etdim.

Haldunyň öýünde, mähriban garry enesinden başga aýal görünmeýärdi. Aýaly bilen aýrylyşany gulagyma ileni üçin, men ol barada gürrüň gozgamak islemedim. Hyzmatkär aýal bolsa, naharhanadan çykmaýardy.

Haldunyň myhmanlary gelýänçä, onuň kitaplaryny synlaýardym. Şolaryň içinde uly bir kitap meniň hoşuma geldi. Onuň gapdalynda rahat oturyň, kitabyň sahypalaryny agdaryp başladym.

Şol kitap Türkiýäniň edebiýatyny, taryhyny, sungatyny, hojalygyny, senagatyny, kärhanalaryny, ýollaryny, welaýatларыny, asyl bütin durmuşyny töwerekleýin beýan edýärdi. Dürli suratlar, ýadygärlikler bilen bezelgidi.

Şol kitabyň “Türkler” diýen başlangyjynda: “Türkleriň ene ýurdy Orta Aziýanyň demirgazyk- gündogaryndadyr. Baýkal kölüniň güneş taýy, taryhy türk döwletiniň sallançagy bolandyr” diýip, türkleriň taryhyny miladydan birnäçe ýüz ýyl öňden başlaýardy.

“Seljuklar” diýen bölümünde bolsa: “Seljuklar türk imperatorlygynyň ilkinji mekanlarydyr. 1040-nji ýyldan 1308-nji ýyla çenli 21 mekany bolup, 268 ýyl bu mekany (Anatolyny) eýeländirler... Seljuklar türkleriň “Oguz” ýa-da “Türkmen” diýen urugyndadyr” diýip, seljuklaryň taryhyny dowam edýär.

Şol kitap Türkiýäniň taryhyndan başlap, eliň aýasy ýaly görkezýäni üçin, men oňa adatdan daşary höwes bilen garadym. Terjimeçiden bolsa “Şu kitap magazinlerde satylýarmy?” diýip, assarynlyk bilen soradym. Ol 1964 -nji ýylda çykan şol kitabyň häzir hiç ýerde ýoklugyny maňa mälim etdi. Haldundan soramaga bolsa ejap etdim. Sebäbi, onuň “Şu kitap seniňki” diýjegini men anyk bilýärdim. Kişiniň özüne gerek zadyny dilemekden ýaman zadyň ýoklugyny men hemişe ykrar edýärdim. Eýsem-de bolsa, Haldunyň dostlary gelýänçä şol kitaby men elimden goýmadym.

Eziz Nesin aýaly bilen geldi. Meniň göwnüme bolmasa, häliden dymyk otagyň içi birdenkä şowhunlanyp başlana döndi.

Eziz Nesinde- de, meniňki ýaly höwesjeňlik hasiýeti bar ekeni. Ol polkadaky bijay gowy ýasalan, emma nämedigi onçakly anyk bolmadyk bir figurany eline alyp, hyrydar synlady:

- Bes bu nedir, men ganmyram - diýip sorady.

Ol Buddanyň üýtgeşik bir figurasydy.

Haldun Taner ony satyn alşy barada gürrüň berdi.

- Ýaňy ýakynda, Kerbabayew bilen bile Hindistanda bolanymyzy sen bilýänsiň. Delide, “Jaňpat” myhmanhanasynyň golaýynda birnäçe ownuk dükan bardy. Şolarda esasan gadymy zatlar satylýardy. Men şol dükanlardan birine girip, şu figurany almakçy boldum. Şonda başga-da biri figura almakçy bolýardy. Satyjy munuň bahasy 35 rupiýe, onuň bahasy 20 rupiýe diýip, başga birini görkezdi. Men 35 rupiýe töledim, ol maňa figurany kagyza dolap berdi. Iki günden soň garasam, meniň alan figuram bu däl-de, 20 rupiýelik bolup çykdy. Men dükana bakan çapmakçy boldum. Dükançy maňa:

“Hormatly myhman, sen aldyň, men dolap berdim, gutardy” diýende, men oňa näme diýjegimi bilmän saklandym. Elimdäki hoşuma gelmedik figurany bolsa zyňyp taşlaşym geldi...

- Ýeri ondan soň?

- Iki günden soň, dükançynyň meniň alan harydymy Abaşidzä, onuň alanyny bolsa, maňa bereni mälim boldy.

Çoh gözəl bir şey! - diýip, Eziz ýitirilip tapylan figurany ýañadandan ýene bir gezek synlandan soň ýerinde goýdy.

Haldunyň ýene bir dosty aýaly bilen geldi. Olaryň ikisi-de rusça bilýärdi, ylaýta-da, aýaly gowy sözleýärdi. Çaky, olar Moskwada Türkiýäniň ilçihanasynda işläň bolara çemelidi.

Türkleriň-de iýmitleri biziňkä golaý. Ýöne weli, olar galapyn gaýnadylan zatlary köpüräk iýýärler. Palaw hem taýynlaýarlar. Ýöne weli, onuň üsti etsiz bolýar.

Sözleri alyşýan dostlaryň gürrüňi gijäniň bir wagtyna çenli çekdi.

“Türkiýäniň entsiklopediýasy” atly kitaba meniň hyrydar garanymy Haldun syzan ekeni. Şol kitaby ol ertesi gün dostana ýazgysy bilen ýadygärlik getirip berdi.

12. BURSA

Dekabryň ýigrimi üçünde daňdan turup penjireden garasam, howa öýkelän çagaň keşbi ýaly gamaşýardy. Iri damjalaryň jop- jopy-da eşidilýärdi. Eýsem-de bolsa, howanyň bulaşyk ýagdaýy meni bökdäp biljek däl. Biz bu gün Bursa uçmalydyk.

Bursa - Türkiýäniň taryhy ýadygärlikler şäheri bolup, ony “Ýaşyllyklar içinde bir jennet” atlandyryýardylar. Jenneti açyk howada synlamak, elbetde gowudy. Kim bilýär, belki Bursada ýagşy ýokdur, belki-de biz barýança howa açylar.

Ýagyşa parh goýmaýan samolýot bizi 25 minutda Bursa eltip düşürdi. Emma ýaşyllyklar jenneti bolan Bursada bu gün ýagyşyn daşyndan çapgyn şemal-da bardy, ýaňaklaryňy törpüli dili bilen ýalaýardy. Kitaplarda, “Bursada diňe on gün gar bolar, galan günleri ýaz” diýip ýazsalar, bu gün onda şol onuň iň bir bulaşyk günüdi.

Awtobus bizi şähre bakan alyp barýardy. Töwerek näçe gowy bolsa-da, howa zerarly oňly synlap bolmaýardy, hem- ä ýagyş, hem-de aýnaň ýüzüni çyg tutýardy. Şäheriň köçeleri-de öldi, ýuka aýakgapdan çyg geçer howatyry-da ýok däl.

Bursada gadymy gözel ýadygärlikler kändi. Biz Ýaşyl jemige girdik. Onuň içi daşyndan-da sowukdy. Ylaýta-da köwüşleriňi çykaryp girmeli bolany üçin, metjidiň içi haly, düşekli bolsa- da, ýukajyk çoraply aýagyňy doňduryp barýardy. Metjidiň içiniň nagyşlary, haşamlary, hatlary diýseň gözeldi. Emma weli, uzak synlamaga, şikest hatlaryny okamaga mümkinlik ýokdy. Sowuk göwräni sandyradyp barýardy. Şonuň üçin muzeýin gadymy zatlaryny-da geregiçe synlap bilmedik.

Bursa, Türkiýäniň iň uly welaýatlaryndan biri. Onuň bir gapdaly Mermer deňzi bolsa, beýleki gapdaly baryp Ak deňzi goltuklap ýatyr. Welaýatyň tokaý baýlyklarynyň baryp ýeten ýeri Mermer deňziniň kenarlary hem Uly dag töweregi. Şol töwerekde zeýtun bagy-da kân. Beýleki baglarda meşhur.

Onuň şepdalysy diňe Türkiýede däl, daş ýurtlarda-da şöhet gazanypdyr. Türk gyzlarynyň emäý bilen ýygyp, ýaşiklere gaplan şepdalylary daş ýurtlarda eňçeme agyzlara şirin tagam berýär.

Bursada tut agaçlary köp bolany üçin, ýüpek fabrikleri-de meşhur. Bugdaý hem dürli däne köp ekilýär. Merinos goýunlaryda kân sanda ýaýrapdyr.

Bursa welaýatynyň hemme ýeri diýen ýaly tebigy gözellige baý. Ýaz aýlarynda Türkiýeden hem çet ýurtlardan gelýän turistleriň sany- saýagy ýok.

Bursa şäheriniň töweregi daglyk bolup, hatda ýagyşly howada-da gömgök öwüsýär. Ýaz aýlarynda hakykatdan-da ýer ýüzüniň jenneti bomagy mümkin.

Men şäheriň çeträklerinde türk aýallaryny synladym. Olaryň geýimleri, bir garanda, kürt aýallarynyňka, ikinji bir seredeňde, türkmeniňkä çalym edýän ýerleri hem bar. Olaryň bijaý giň hem uzyn jalbarlary bolup, aşaklary tikiňli, diňe aýaklary çykмага deşikleri bar. Şol ähtden kürtlere çalym edýär. Billerinden ýokarky geýimleri bolsa, reňk hem biçim taýyndan Türkmenleri ýadyňa salýar.

Howa çytawun bolany üçin, biz ýadygärlikleriň hemmesine aýlanyp bilmän, wagtymyzyň köpüsini ýapyk bazarda geçirmäge mejbur bolduk. Her bazaryň özüniň aýratynlygy bolşy ýaly, Bursa bazary polotentse bilen pyçakda şöhet gazanýardy.

Samolýot bizi gijara alyp gidene ýerine getirip düşürdi.

13. NEPIS SUNGAT

Men Stambulda Sowet Soýuzynyň baş konsuly bilen hem gürrüňdeş boldum. Ol öz ýanyna çagyryp, biziň işimiziň şowlulygy hem ýeter –ýetmezi barda gyzykdy. Biz ýörite gelenimiz üçin, yzarlap gelen maksadymyza ýetip bilýärismi ýa bir ýerden päsgel ýetýärimi, gerekli kömek berilýärimi, duşmaly adamlarymyz bilen duşuşyp bildikmi, biz ýene näme isleýäris – şol zatlary anyklamak niýetiniň baryny duýdurdy. Şonuň özi bolsa, bir ýandan konsulyň adamkärçiligini görkezse, ikinji taýdan meniň üçin uly hormatdy.

Iwan Mihaýlowiçiň bize gerekli kömegi berýänini mälim etmek bilen, oňa hem halys ýürekden minnetdarlyk beýan etdim. Ol bizi şol gün aşamky boljak bankete çagyrdy.

– Serediň, wagtyňyz bolsa, isleseňiz geliň, ýok, eger duşuşygyňyza päsgel berýän bolsa, ýagdaýyňyza serediň. Gelip bilseňiz, elbetde minnetdar bolardy.

Banket Bolgariýadan gelen söwda işgärleriniň hormatyna guralýan eken.

Men konsula wada beren bolsamda, gyançly ýeri, şol duşuşyga barmak miýesser etmedi. Sebäbi, Eziz Nesin bilen Haldun gelip, bizi bir ýere hoşlaşyk aşamyny geçirmek üçin alyp gitjekdiler.

Täze bir zat öwrenmek, täze bir kitap tapmak üçin, wagtdan peýdalanmak zerur. Biz şonuň üçin ýene Jafaroglynyň kabinetinde peýda bolduk. Onuň ýanynda başga-da türk alymlary bardy. Men Jafarogluna Magtymgulyň kitabyny gowşurdym. Ol ýerinden galyp, kitaby gujagyna gysdy:

– Siz meni memnun etdiňiz. Çoh teşekkür ederem!

Magtymgulynyň diwanyna seretmäge beýleki alymlar-da gyzykdy. Emma Jafarogly gysgançlyk bilen olaryň eline ýapyşdy:

– Soňra görejeksiňiz.

Jafarogly bilen birsalym şowhunly gürrüň etdik. Ol maňa türk hem türkmen edebiyatyna degişli birnäçe kitap bagyşlady. Ol kitaplary etnäk ýolda bolany üçin, olaryň atlary- da, mazmunlary-da ýadymda ýok.

Wagtdan peýdalanmak üçin, biz ikinji gezek Newzet Üstüniň öýüne-de bardyk. Ol wada beren kitaplarynyň käbirini berip bilmän, soňra iberjegini wada etdi. “Galan işe gar ýagar” diýen ýaly, soňra, elbetde gümürtik bir mesele. Ol öz kitaplaryndan birnäçesini bagyşlady hem öňki beren wadasyna görä, bize kömek bermek üçin, Ankardaky bir dostuna hat ýazdy. Şol hat bize hakkykatdan-da zerurdu. Ankarada biziň tanaýan adamymyz ýokdy.

Aşam bolsa Eziz bilen Haldun gelip, bizi bir hudožnigiňkä alyp bardylar. Hudožnigiň ady –Eýuboglydy. Onuň ullakan bir otagy dürli nagyşly matadan sergidi. Ol ýaglyklara, stol üstüne öz hususy çeperçiligi bilen nagyş çekýär eken. Şol nagyşlar kän sanly reňkdedi. Fabrik hojaýynlary şol sergiden ýaranlaryny alyp, milliona köpeldýär ekenler.

Şol sergide iki sany gyz bolup, biri hudožnigiň gyzy, beýlekisi şägirdimi ýa hyzmatkärimi, bilmedim. Emma ol gyzyň asly Ferganadan ekeni. Onuň nähililik bilen şol ýere düşenini soramaga eja etdim. Emma ol gyz Watanyňy şeýle bir söýýär, hiý ýöne goýaý. Men, oňa degip, Fergana gitjek dälmi diýsemi ol:

– Janym bilen! Şu minutdyň özünde gidesim gelýär! – diýip, birnäçe gezek gaýtalady.

Ýör, men äkideýin diýmäge mümkinlik bolmany üçin, soranyma ökümdim. Watan gör, nähili süýji zat! “Ýaryndan aýrylan ýedi ýyl aglar, ýurdundan aýrylan ölinça aglar” diýlen nakyl nähili gudratly.

Olar hudožnik Eýuboglyny hem aldylar.

Maşyn Bosforyň kenary bilen Gara deňze bakan tigirlenýärdi. Olar nirä barýanlaryny aýtmasalar- da, Ýaşar gezdireni üçin, men ol kenar bilen tanyşdym. Maşyn “Dolmabahça” köşgünden ötdi, ýene ençeme belli jaýlary zyznda galdyrdy. “Çynaralydan” geçenden soň, saga dolanyp, deňiz kenarynda görnükli bir jaýyň önündäki aýtymda daýandy. Şol jaýyň maňlaýynda men “Bebek park gazinosy” diýen ady okadym.

Men öz ýanymdan ýene “Gije bary” atly kluby ýadyma saldym. Haldun iki aşam ön bizi “Gije baryna” alyp barypdy. Onuň zaly ýarym garaňky bolup, owadan gyzlaryň päsgelsiz syraty, näzik sungaty hem tansy görkezilýärdi.

Emma “Bebek park gazinosy” ýokary gatlak adamlaryň giçden soň barýan belent derejeli meşhur bir restoranydy. Dogry, şol ýerde-de gyzlar, ýigitler ýeke- ýekelikde aýdym aýdýardylar, tans edýärdiler. Ýöne ol ýarym ýalaňaçlaryň orny bolman, ýokary derejeli dabaraly bir restorandy.

Biziň yzmyz bilen şol ýere Eziz Nesiniň aýaly-da geldi. Bizi ýagty zalyň iň görnükli yerinde oturdylar. Kada boýunça, stola öňi bilen sowuk iýmitler hem türk aragy geldi. Ýöne weli ol restoranda hyzmat edilişi örän üýtgeşikdi: edepli, tertipli, oňat geýnüwli ofitsiantlar her bir zady üýtgeşik bir figura bilen getirýärdiler. Restoranyň arassalygy, owadanlygy bijaý gowudy.

Restoranyň kiçjik, açyk sahnasynda gyzlar, ýigitler gezegine aýdym aýdyp, tans edip başladylar. Türk aýdymlary bilen bir hatarda, şol sahnada rus aýdymlary-da aýdylýardy. Ylaýta-da näzik tenlerine kümüş çayylan ýaly, lowurdaýan gyzlaryň nepis tanslary hemmäniň ünsüni özüne çekýärdi.

Sahnada gülkünç artist-de oýnaýardy. Ol, birdenkä biziň stolumyza çinçerildi, üç bükülip çüýjerilip seretdi, saýgaryp bilmeýän ýaly, goşa ýumrugyny dürbi edinip garady, iň soňunda bolsa dikelip, märekä ýüzlendi:

- Aý, agalar, siz näme baryny bilýärmisiňiz? Bu ýerde özi kiçjik-de bolsa, zamanamyzyň beýik bir kişisi otyr. Ana garaň, bu stolda oturan Türkiýäniň meşhur ýazyjysy Eziz Nesindir!

Märeke hoşamaý, dowamly el çarpdy. Kimdir biri “Eziz!” diýip gygyrdy. Emma Eziz Nesin oturan yerinden galmady. Artist ýene öz sözünü gaýtalady:

- Eziziň ýanynda meniň ýene bir äre gözüm düşýär. Ol - da, meşhur oýun ýazan - Haldun Tanerdir.

Märeke ýene el çarpyşdy.

Eziz Nesin bilen Haldun birnäçe ýyl mundan ön, ýygrylyp gelen hem öz eserlerini başgalaryň ady bilen çap etdiren bolsalar, häzir olar özleriniň döredijilikleri saýasynda Stambulyň iň meşhur ärleridi.

Şol sahnada bir türk gyzyňyň oýny henize çenli meniň gözümiň önünden gidenok. Ol bijaý owadan, syraty çensiz gözel, ýarym ýalaňaç gyz bolup, sahnada şeýle bir oýnady, şeýle bir oýnady, özüniň ajaýyp sungaty bilen tomaşaçyny bütinleý haýran galdyrdy. Göýä diýersiň, onuň endamy süňksüz- de, diňe ýaýdan ybarat ýaly, näzik göwresini şeýle bir towlady, şeýle bir burdy, bütin göwresi diňe inçe bilinden aşagyna döndi. Men

eger lap etmesem, demimi nähili alýanymy–da bilmän garapdyryn. Şol tomaşaçylaryň arasynda, eýsem-de bolsa, iň goýazyragy mendim. Men öz ýanymdan seslendim:

– Şöhrat saňa!

Biz şol restorandan çykamyzda, gije sagat ikä golaýdy.

14. PAROHOD ÝÜZÝÄR

Haldun Taner bu gün bizi deňziň içindäki adalary görkezmäge alyp barýardy. Men öz ýanymdan: “Haldun on gün bäri biziň yzymyza düşüp ýör, işinden galýandyr” diýip oýlaýardym. Dogrusy, biraz utanman hem durmaýardym. Eýsem-de bolsa, ýüregi bilen hyzmat edýän adamyň göwnüne degmek mümkin däldi.

Parohod Mermer deňzinde ýüzýärdi.

Bu gün güneş ýalpyldap çykany üçin, Mermer deňzi ylaýta-da dury hem örän owadan görünýärdi. Meniň göwnüme bolmasa, hünji ýaly syçrantgylary-da kümşe çalym edýärdi. Sag garşymyzda uzakdan iki sany ada görünýärdi. Olaryň birinde türme bolup, beýlekisinde deňizçileriň okuw jaýlary bar ekeni.

Güneşli howa maýyl bolany üçin, biz parohodyň içinde oturman, üstünde otyrdyk. Göm-gök Stambul bolsa, yzymyzda gaýalanyp görünýärdi.

Stol başynda ýerleşen Haldun bütin ünsüni kagyz –galama berip, çalasyň bir zat çyrşaýardy, elinden başga gymyldaýan ýeri bolman, birhili heýkele çalym edýärdi. Meniň aňlaşyma görä, onuň ýa- ha gysagly bir işi galyp barýar, ýa-da pikirine täze bir zat giren bolara çemeli.

Döredijiligiň nämeden ybaratdygyna kem- käs düşünenim, pikire gark bolup otyrkaň siňek uçsada, päsgel berýänini bilenim üçin, onuň ünsüne şikes ýetirmezlik niýeti bilen, bir gapdalraga çekilip, parohodyň gürsüldisine gulak asýardym, deňiz aýnasyny bozup, köpürjekli ýol ýasaýanyny synlaýardym.

Şol wagtyň özünde bolsa, Krasnowodsk bilen Gyzylsuwuň arasynda, parohoddan özümi goýberip, tomsuň günü gulaçlap ýüzenim ýadyma düşýärdi. Ýoldaşlarymyň biriniň:

– Aý, gark bolarsyň! – diýip, gygyranyny eşidenim üçin bilgeşländen parohoddan daşlaşýardym. Çagalykdan başlap, Tejen derýasynda gaýyga dönen adamyň gark boljak gümany barmydy. Şol ýüzüşimi ýada salyp, häzir hem parohoddan özümi goýbersem diýen küý ýadyma geldi. Şol sekundan özünde bolsa doktoryň “Deňizde ýüzmäni men saňa gadagan edýän!” diýen hökümi gulagyma eşidilen ýaly duýuldy. Hakykatdan-da, geçen ýyl men Soçide dynç alanymda-da, Gara deňze özümi oklap bilmändim. Şonun üçin hem parohodyň gursagyma diräp duran demrine ykjam ýapypşýardym.

Biz çaklaň bir adanyň gapdalyndan geçdik. Oňa “Hynaly” at berýän ekenler. Onuň bir ýerinden belki hyna emele gelýändir ýa-da adada kyn reňki bardyr diýip oýlandym. Parohod “Burgaz” adasynda düşjeklere, münjeklere azajyk maý berip bir- iki minut durup geçdi. Onuň beýle gapdalyndaky kiçijik bir ada “Kaşykly” diýýän ekenler. Hakykatdan- da, şojagaz ada çemçä çalym edýärdi. Parohod “Heýbeli” atly bir adada-da durup geçdi [8].

Şol adalaryň hemmesi gök ağaç bilen örtülgedi. Emma olaryň hiç birinde Stambulyň köçelerine sygmaýan maşynlardan birjigi hem ýokdy. Parohoda münýän, düşýän örän selçeňdi. Belet adamlaryň habar bermegine görä, gysyna şol adalar bütinleýin boşdy, ýazyna bolsa, turistleriň gar ýaly ýagýany üçin aýak basara ýer galmaýan ekeni.

Haldun kagyž – galamyny ýygnap, aýak üstine galdy. Şol wagtda bolsa, parohod bir ada ýetip barýardy. Haldun şoňa bakan elini uzadyp:

– “Beýik” ada geldik –diýdi.

Biz “Beýik” adada düşdük. Şol ýerde–de birje maşyn hem bolman, goşa atly, ýeke atly paýtunlar hatara durdy. Atly paýtuna görejim ilende, men öz ýanymdan: “Biz haýsy ülkä geldik” diýip oýlandym.

Men öz münen paýtunmyzyň ýamalaryna, esbaplaryna garamda, belki–de Seljuklar döwründen galandyр diýip oýlandym. Paýtunçy ony başardygyça bezän bolsa–da, hemme ýeriniň şylhasy çykyşyp ýatyrdy. Çaky ol meniň ýaly ýüz–müňlerçe syýahatçyny gezdiren bolara çemelidi.

Paýtun egrem – bugram ýol bilen baýryň depesine bakan dyrmaşýardy. Paýtunçy haýbatly ses bilen gamçysyny näçe galgatsa–da, gurpsuz atlar onçakly loňkuldap–da bilmeýärdi. Paýtunýň tigirleri bolsa, “Men ýadaw” diýýän ýaly, naýynjap jygyldaýardy. Ýapgyt baýryň üsti, türkleriň aýdyşy ýaly, iňne ýaprakly agaçdan örtülgedi. Töweregindeki görnüş häziriň özünde–de göze ýakymlydy. Ýazyna bolsa, göwünleri göterýän başga birhili howa öwüsýändir.

“Beýik” adada–da sakçydan, garawuldan başga adam kän göze ilmeýärdi. Owadan gurlan jaýlar gulply ýatyrdy.

Parohod dolanyp gelýänçä, biz bir naharhanada tamsynmaga–da ýetişdik. Syýahat göwnejaý geçip, yzymyza dolanyp gelenimizde, güneş eňegini ýere berýärdi.

Şol gün Stambulda biziň iň soňky günümüzde.

15. FIKRET -PIKIRLI ADAM

Howada kyrk baş minut uçanymyzdan soň, biz Ankara aeroportuna gelip düşdük. Emma bizi aeroportda garşyлаýan ýokdy.

– Sizi Ankara aeroportunda Boris Wasilýewiç Založennyý garşylar – diýip, Iwan Mihaýlowiç bizi ynandyran bolsa–da, ondan derek ýokdy.

Biz Ankaranyň ýolun–da, şäherine–de belet dældik. Ondan oňa goşuny götermeli bolar diýen oý bilen, ugramakçy bolup duran awtobusa münmeden çekindik. Taksiji bilen söwdalşamany–da uslyp bilmän, maşyna oturdyk.

Maşyn ilsiz öwzarsyz baýyрлаç ýoldan tigirlenýärdi. Ankara golaýladygyça çaklaň posýoloklaryň üstünden geçýärdik. Olaryň käbirinde metjidiň mümmeri–de somalýardy. Çaky, ýol kyrk kilometre golaý bolara çemelidi.

Atatürk zamanynda gurlup başlan Ankara täze şäher bolany üçin, köçeleri bijaý giň bolup, jaýlary–da haýbatlydy.

Şofyor bizi Atatürk köçesinde “Bulwar palasy” myhmanhanasyna getirip düşürdi. Bizi kemsiz tanany üçin, ol bizden ýetmiş baş lira aldy. Soňra bilsek, ynsap edip, bizden diňe iki esse artyk alan ekeni. Taksa ýene iki esse töläp, ilçihanamyza bardyk. Telefonogramma ýalňyş berlen ekeni. Biz ertir sagat onda gelipdik, telefonogramma bolsa, sagat dördi görkezipdir.

Ilçihana belent ýerde täzeden gurlan giriş hem gowy jaý. Onuň örän giň howluda iş kabinetlerinden başga, ullakan gözел zallary bar. Boris Wasilýewiç ýakymly ýigit bolsa–da, Iwan Mihaýlowiç dældi. Ol bizi Ankara ýazyjylary bilen tanyşdyrjagyna, kimiňdir öýüne alyp barjagyna, şäheri gezdirejigine wada–da bermedi. Menem dik ýeňse bolanym üçin, şelaýynlyk bilen haýys etmedim. Belki–de, onuň biziň bilen meşgullanmaga wagty

ýokdur. On günüň içinde men diňe şol ýerde “Prawda” hem Izwesitiýa” gazetine garadym. Watandaky ýagdaýlaryň kábiri bilen gysgajyk tanyşdym.

Hiç kim bilen tanyşman, biderek sümsünip ýörmek meniň wezipäme-de, hasiýetime-de dogry gelmeýärdi. Nomere dolanyp gelenimizden soň, terjimana men Üstüniň hat beren adamsyna jaň urmagy tabşyrdym. Dogrusy, men ony, ol-da meni tanamaýardy. Eýsem-de bolsa, kim bilen hem bolsa duşuşmak, sözleşmek zerurdy, ýogsam öwrenip biljek zadym ýokdy.

Üstüniň hat beren adamsy – Fikret Otýam hoşallyk mälim edipdir, öýüne çagyrypdyr, agşam sagat ýedide maşyn iberjegini aýdypdyr. Ýöne weli, şol ýerde bir düşünişmezlik emele geldi. Elwira Aleksandrowna Fikret Otýamyň mejlis deputatydygyny mälim etdi.

Men birhili bolup, mejlis deputaty bilen bizin näme işimiz bar diýip oýlandym. Dilmaja igenip:

- Name üçin öň aýtmadyňyz? – diýip soradym.

- Men hem öň bilmeýärdim. Häzir gürrüňden mälim boldy. Ol, erte bilen biri gün mejlisde dawaly meseleler bar, sizin bilen dine şu gün duşuşyp biljek – diýdi.

- Mejlis deputatynyň üstüne özümiziň atalamagymyz ýagşy däl ahyry.

- Eýsem-de bolsa, indi başga çäre ýok. Maşyn iberjekdir. Men hem belki, sizi deputat diýip tanyşdyrarn.

- Ýok. Ol barada söz agzamaň.

Elbetde, barmaly. Mejlis deputaty bolsa-da barmaly. Ýöne weli, nähili barmaly, özüni nähili alyp barmaly? Bir ýurduň ýazyjysy bilen, başga bir ýurduň detutatynyň gürrüni birigermikän?

Görkezilen minutda gelen maşyn bizi nätanyş hem belent emeldäki bir adamyň öýüne alyp bardy. Fikret Otýam hem onuň ýanyndaky oturan dosty, hemme maşgalasy bizi hormat bilen garşylady.

Fikret Otýam – biziň Kaýsyn Kulymyzy ýada salyp duran, orta boýly, joňňuk gara murtly, ýönekeý geýimli, ullakan ala gözleri oýnaklaýan şowhun, şadyýan bir adam:

- Hoş gördük. çoh memnunam. Býurun, efendim, býurun! – diýip, taýyn stol başynda oturttdy. – Men siziň geleniňizi gazetde okapdym. Belki-de görüşmek miýesser geler diýip umyt edipdim. Örän minnetdar [9].

Gazetde okany, telefon ara sözleşik bolany hem Üstüniň haty bilen tanyş bolany üçin, meniň kimdigini ol örän gowy bilýärdi. Emma Fikret ol barada gürrüň açman, belki-de özüniň kimdigini maňa aňlatmak niýet bilen, biz gelmänkäk edip oturan gürrüni dowam etdi.

- Mejlisiň gyzgalaňly çagynda men ony şeýle bir masgaraladym...

Ýanyndaky alym dosty onuň sözünü kesdi:

- Deputat bolmasaň, mejlisde seniň näme işiň bar?

- Ýazyjy, ylaýta-da žurnalist bolanym üçin hakym bar.

- Her bir žurnalist galamyny çommaldyp ýören bolsa, mejlis onda bazara aýlanmaly.

- Her bir däl...

Elwira Aleksandrownanyň ýalňyşyny, meni-de bulaşyklyga salanyny, diňe şondan soň bildim. Fikret bolsa, sözünü dowam etdi:

- Başbakan (olar premýer ministre -Başbakan diýýärler) Mejlisden çykyp, beýleki otaga geçmekçi bolanda, duýdansyz jyrk edip, men onuň suratyny aldym. Süleýman Demirel maňa närazy bir garaşda gözlerini alardyp seretdi:

Fikretiň öte giderinden howatyr eden alym, dili bilen aýtman, "aýp bolar" diýen terizde, bize duýdurmazlyga çalşyp, onuň dyzyna basdy. Emma Fikret Otýam öz gahrymanlygyny görkezmekden çekinmedi:

- Maňa näme? Islesin Süleýman Demirel ýumrugyny düwsün. Meniň ýumrugym onuňkydan ejiz mi?

Ýokarky gatlaklaryň arasynda abraýly bolan ýazyjy hem žurnalist Fikret Otýam adatdan daşary oýunçy bolup, Türkiýäniň şu günki durmuşunda ep- esli rol oýnaýan bolara çemeli. Ýogsam, şeýle hetde baryp yetmek mümkin däldi. Fikretiň has-da öte gitmeginden gorkan alym gürrüni başga ýana sowmak niýeti bilen:

- Fikret, sen bize musafyrlary tanatmadyň? - diýip igendi.

Fikret şondan soňra rýumkasyny göterip:

- Siziň şerefiňize? İçeliň! - diýip, teklip etdi.

Fikret geçen ýyl ençeme žurnalistler bilen bile Sowet Soýuzynda, şol hatarda Aşkatatda, Duşenbede-de bolupdyr. Ýöne weli ol häzir nähili ýagdaýda bolanyny, kim bilen duşuşanyny aňyna oňly getirip bilmese-de, Orta Aziýa syýahatyndan onçakly hoşal bolmanyna düşündim. Ol Sowet Soýuzyna ýañadandan özbaşdak gitmek isleýänini mälim etdi. Şol sekundyň özünde bolsa, aýaly onuň sözünü agzyndan aldy:

- Indi gitseň, ýeke gitmersiň. Menem giderin!

Fikret Otýam akylyly hem örän ýeser adam. Onuň birine gürrüň berip, beýlekisine söz gapmagy, köp işleri başyndan geçirenini habar berýär, Döwlet işlerine goşulyp, deputatlyga ymtylýan bolmagy-da mümkin. Ol:

- Meniň çynlakaý, dostum- diýip, ýanyndaky alymy gujaklaýardy. Emma edebiyat alymy salyhatly, gepe -söze düşünýän adamdy.

Fikret Otýam öz kitaplaryndan üç dörd sanysyny bagyşlady, näme hyzmat bolsa gulluga häzirligini öwran - öwran gaýtalady. Emma plankes bilen tanyşdyraryn düýen söz onuň agzyndan çykmady.

Fikret Otýam bizi ugradanda- da, edil gaşylaýyşy ýaly, örän mähriban sözledi:

- Güle- güle! Güle- güle - diýdi. Bu onuň men sizi güle- güle şatlyk bilen ýola salýan diýdigidi.

Aýaly-da "güle -güle" sözünü bir näçe gezek gaýtalady.

Fikret Otýam maşyna oturanda-da - güle- güle" diýip hoşlaşdy.

Men ertesi gün "Jumhuriýet" gazetine garasam, Süleýman Demireliň ullakan hem gaharjaň suraty bardy. Onuň aşagynda, suraty çeken Fikret Otýam ýazylypdyr. Onuň aşagynda bolsa, iri harp bilen : "Bir Başbakanyň öýkesi" diýen başlangyç bar. Şonuň yz ýanynda bolsa, "Süleýman Demirel" diýip, ýogyn harp bilen ýazylypdyr.

Fikret Otýam şonda Başbakana sowal berýär: "Beý, efendi, siziň eneňiziň, siziň kömegiňize mätäçligi barada gazetlerde habarlar bar. Siz oňa näme diýersiňiz?"

Başbakan jogap berýär: “Meniň diňe bir enem galdy, enem Ispartaň obasynda özüniň kerpiç tamynda ýaşayar. Ol çagalaryna, memleketine doga okaýan bir garry aýal. Ony rahat goýsalar gowy bolardy.”

Fikret Otýam soňra ýaňsa alyp, Demireliň taryhyndan gürrüň berýärdi. Şol günler Türkiýäniň býužeti ara alynyp maslahatlaşylýan günleridi. Mejlisde gowga turýany. Başbakan Süleýman Demirele ynam watumy gidýäni mälimdi. Öz garyndaşlaryny, dost-ýarlaryny ýokary işe çekipdir diýip. Süleýman Demireliň ýanalanýany-da anykdy.

Fikret Otýamyň “eneňiz kömege mätäç” diýmegi, ýagny “siziň bir eneňiz galdy, ony näme üçin ýokary işe çekmeýärsiňiz” diýip, ýaňsa aldygydy.

Diýmek, meniň täze dostum haýsy hem bolsa bir partiýanyň pikirini goldap, Döwlet işinde uly rol oýnaýan adam.

16. KONÝADA MÖWLANA

Awtobus iki ýüz ýetmiş kilometrlikde bolan Konýa şäherine bakan tigirlenýärdi. Ýol azyndan dört, ýogsa baş sagatlykdy. Ýol çöli söküp gidýärdi. Oba örän seýrek uçraýardy.

Konýa Türkiýäniň köp ilatly iň giň welaýatydy. Konýa Türkiýäniň bugdaý ammary hasap edilýär.

Konýa Seljuklar zamanynda 211 ýyl paýtagt şäheri bolupdyr. Beýik Alaeddin Keykubad zamanynda has ýokary görtilip, ylmyň, sungatyň hem medeniýetiň ýer ýüzüniň iň beýik merkezi bolupdyr. Seljuklaryň soň zamanlarynda, Konýa hâkimiýetine Garaman ogullary geçipdir. Garaman ogullary bolsa, oguzlaryň, ýagny türkmenleriň Afşar taýpasyndan bolan begler ekeni. On dokuzynjy asyra çenli, Konýa ülkesine “Garaman ili” ýa-da gysgaldylyp, “Garaman” diýýän ekenler. Şol zamanda tagtda oturan Garamanogly Mehmet beg:

– Şu günden şeýläk diwanda, dergahda, bargahda, mejlisde hem meýdanda (ülkede) Türkçeden başga dil goldanmaly däl – diýip, emir edipdir. Şonluk bilen ýokary gatlaklar arasynda ulanylýan parsçany terk edipdir.

Konýany beýik bir turistik muzeýine aýlandyran – “Möwlana” muzeýi. Oňa ýylda ýarym milliona golaý adam zyýarat edýär. Şonuň ýüz münden gowragy bolsa, çet ýurtlardan gelýän adamlar. Şäheriň alty kilometrlik günbataryndan başlanýan, dürli miweli güň baglary töwerege gözəl görnüş berýär.

Konýada ýadygärlikler kân hem örän üýtgeşik bolany üçin, şoňa “Ýadygärlikler şäheri” diýilýär. Şol ýadygärlikleriň iň belent senetlisi bolsa “Möwlana Jelaletdin Rumydyr.” Jelaletdin Horasanyň, şu günki Owganistanyň – Balh şäherinde 1207–nji ýylda eneden bolupdyr. 1273–nji ýylyň ahyrynda bolsa, Konýada ölüpdir. Mawzoleý-muzeý şonuň şanyna seljuk soltanlary tarapyndan salnypdyr.

Jelaletdin Rumynyň uly şahyrlýgy meşhur bolandan soň, seljuk soltany Alaeddin Konýa çagyryp getiripdir. Özüne “Möwlana” at berlen Jelaletdiniň şöhraty günsaýyn artyp, Konýanyda asmana göteripdir. Möwlana dünýäniň iň beýik şahyrlaryndan biri bolup, 25700 beýtli alty kitaptan ybarat mesnewisi, 40388 setirden ybarat bir uly diwany bar. Türkler ony dünýäniň iň beýik hem meşhur adamsy hasap edýärler. Onuň muzeýine (guburyna) zyýarata gelýäniň bolsa sany ýok.

Şol muzeý dürli nagyşlar, hatlar, altynlar bilen şeýle bir guralypdyr. Möwlana Jelaletdiniň gubury şonda bolup, ol altyn bezegler astynda ýatyr. Muzeýde onuň suratlary, saz gurallary, tüýdükleri, dutarlary–da ýatyr. Şol muzeýiň gümmegi birsyhly

diýen ýaly gargy, tüýdük owazy bilen ýaňlanýar. Tüýdügiň owazy Möwlanaň şanyna zaryn ýaňlanýar.

Şol maňzoleýiň diwarlarynda arapça hatlar, parsça, Türkçe şygyrlar kân. Men şolaryň Türkçesinden iki beýdi öz depderime ýazyp aldym.

“Gerçi yşyklar içre çoh
Mejnun olan – Leýla diýýä
Aşygy sadyk o kim, Leýlä,
Degil Möwla diýýär.

Öwliýä burjunda gördüm bir sagadat ýyldyzy,
Bir ilähi ses eşitdim, işge – Möwlana diýýä,
“Eý padyşahy padyşahany –Möwlana,
Aýnaýy israry nahan – – Möwlana¹
Ýüz sürtmäge geldik uly dergahyňa biz,
Eý warysy pahry du jahan –Möwlana!”²

Şu goşgulary ýazanlar, çaky, Jelaletdiniň öz döwürdeş şahyrlary bolmaga çemeli.

Howa bulaşyk bolany üçin Konýadaky ýadygärlikleriň hemmesine aýlanmak mümkin däldi. Şäheriň daşyna çykyp, golaý- goltumdaky obalara-da baryp bilmedik. Ýogsam, şol töwerekdäki ilatyň ýaşayşy meni örän gyzyklandyrady. Şäherde käbir oba aýaly görünýärdi. Olaryň geým- gejiminde türkmen ruhy çala duýýulsa- da, esasan azerbaýjanyňka çalym edýärdi.

Men wagtdan peýdalanyp, kitap magazinine girdim. Onçakly ynamym bolmasa- da, sorap görmegi derwaýys tapdym:

- Efendim, sizde “Garajaoglan” kitaby ýokmy?

Dükançy:

- Garajaoglan? - diýip, gaýtalandan soň, maňa hyrydar garady, kapasanyň aňyrsyndan çykyp, bir polka çişerildi, hatara kitaplaryň arasyndan bir kitaby çykaryp, maňa bakan uzatdy.

Men ol kitaba kömelek tapan çaga ýaly hyrydar ýapşydym, kitabyň mawy reňk ýüzünde iri gyzyl harp bilen ýazylan “Garajaoglany” okadym, dutar bilen horjun suratyna-da siňe seretdim.

Dükançy geňirgäp:

- Efendim, siz nireden? - diýip sorady.

Men oňa jogap gaýtaranymdan soň, özüne sowal berdim.

- Efendim, bu töwerekde türkmen ýokmy?

- Şäherde bilmeýän, emma daşky obalarda kân.

¹ Gizlin Sırlarıň aynası

² Iki dünýäniň guwanç mirası

Daşky obalara barmadan mahrum galanymy bolsa, men aýtdym. Şol kitapda Garajaoglanyň baş ýüzden gowurak şygry bolup, olaryň hemmesi hem lirika, söýgi barada.

Garajaoglan şol kitapda şeýle diýýär:

“Guzan dagyndan neslimiz:

Ary türkmenidir aslymyz...”

Garajaoglan barada ýörite makala ýazmak niýetim bolany üçin, bu ýerde sözümü uzaltmak islämok.

17. TÄZE DOSTLAR

“Akyly başdan, akmak ayakdan” diýen nakyl boýunça, men Ankaranyň köçelerini ädimlemek borjum ýaly, aryp gelipdim. Myhmanhana gelenimde maňa açar bilen bir hat, tutdurdylar. Men şol hata çalasyň göz gezdirdim. Onda şeýle ýazylypdyr:

“Geldim tapmadym. Plan nomerli telefona jaň urmagyňyzy haýys edýän. Fakyr Baýkurt.”

Fakyr Baýkurt ady maňa örän tanyş eşidildi. Birdenkä bolsa, huşuma geldi. “Jemhuriýet” gazetiniň her günki sanynda onuň täze romanından bölümler çap edilýärdi, şu günki sanynda bolsa, şol “Tirapan” adly romanyn 100- nji bölegi çap edilipdi. Şonuň üçin Fakyr Baýkurt derrew meniň ýadyma düşdi. Ýöne weli, men ony tanamaýardym. Onuň-da meni tanamazlygy tebigy bir zatdy, eýsem-de bolsa, ol idäp gelipdir.

Men terjimana til urduryp, haçan gelse taýynlygymyzy mälim etdi.

Fakyr Baýkurt giçden soň, aýaly bilen bile geldi.

Biz myhman bolanymyz üçin myhman kabul etmäge, elbetde ýagdaýymyz ýokdy, jaýymyz-da ugursyzdy. Fakyr Baýkurt meniň gelenimi gazetde okanyny hem biziň niredeligimizi mälim edip, Fikret Otýamyň til uranyny habar berdi. Derrew bolsa bizi restorana çagyrdy.

- Gyssanman: ynha çay getirderis, şu ýerde oturşarys - diýip, men sypaýçylyk eden kişi boldum. Dogrusyny aýtsam, biziň nomerimizde oturmaga oturgyç-da ýetmeýärdi.

Şol sekuntda bolsa, stoluň üstünde ýatan kitaba gözi düşen Baýkurt ony eline aldy:

- A- a... Garajaoglan!.. Bu kitaby çapa taýynlan meniň dostun Jahitdir. Men ony-da çagyryp, häziriň özünde siziň bilen tanyşdyrarn.

Fakyr Baýkurt menden idin soraman, derrew telefona ýapyşdy, Jahit Öztilliniň derrew restorana gelmegini talap etdi.

Kyrk iki kyrk üç ýaşlarynda bolan Fakyr Baýkurt daşky görmüşine hem özüni alyp barşyna görä, göwnaçyk, ýakymly bir ýigit.

Aradan kän salym geçmänkä, Jahit Öztilli-de gelip ýetişdi. Ol uzyn boýly, gözleri äýnekli, ýaşı ortadan agan, salyhatly bir adamdy. Fakyr Beýkurt onuň bilen tanyşdyrandan soň:

- Gördüň, seniň bereriňe garaşman. Kerbabaýew Garajaoglany özi tapypdyr! - diýip, eline alyp gelen kitabyňy görkezdi.

Fakyr Baýkurtyň Moskwanyň “Progress” neşirýatynda, rus dilinde iki kitaby çykan ekeni. Onuň biriniň ady “Ýylanyň öji” (olaryň öz dilinde–de şol at) beýlekisi “On oba” atly roman. Fakyr Baýkurt özüniň Moskwa çagyrylanyny, wagty bolmany üçin baryp bilmänini gynanç bilen mälim etdi. Ol Ankarada okyjylar soýuzynyň prezidenti bolany üçin wagtynyň, ylaýta–da döredijilik wagtynyň azlygyndan zeýrendi. Eýsem–de bolsa, onuň kitaplary yzly– yzyna çykýar. Şonuň üçin hem ol wäşilik bilen mälim etdi.

– Meniň diňe adym Fakyr, özüm fakyr däl. Men asyl dünýä ýüzünde fakyr bolmazlygyny istärdim!

– Onda, komunizm bolar– da.

– Adamlaryň rahat ýaşamagy nähili uly bagt!

Fakyr Baýkurt aýyk düşüneli, batyrçaý bir ýazyjy. Ol özüniň azat pikiri üçin, mundan bir näçe ýyl öň sürgünde bolanyny–da aýtdy. Men onuň “Anadoly saraýy” atly kitabynyň käbir bölegini okap gördüm. Ol kitaby şeýle başlaýar.

“Dünýäniň bu günki ýagdaýy örän ýaman. Dünýäniň şu günki durmuşy, geçmişiň hiç bir Döwründe bolmadyk derejede harap. Öýden oba, obadan Waşingtona çenli aragatnaşyk bütinleýin bozuk.

Onuň bir uýy başyny göterip, aýa, ýyldyza dyrmaşýar, beýlekisi bolsa, arkan ýyklyp ýoksuzlygyň çukurynda iňleýär.

Dünýäniň diňe düýän gulagy ýaly bir ýerinde saçak hyryn– dykyn doly, ýylanyň ödüden, guşuň süýdüne çenli bar. Aýal– erkek, oğlan– uşak hemmesiniň iýse öňünde, iýmese ardynda. Olar gyzyla, kümüşe bürenip, dünýäniň jennetinde ýaşaýar, şeýle jenneti bolsa, kitaplar ýazmandyr, adamlar görmändir.

Emma dünýäniň ägirt göwresi ýaly sansyz toparlar bolsa, onuň tersine. Eneleriniň, atalarynyň süýrenşi ýaly, ogullary, gyzlary–da süýrenýärler, ne çeşmeleri bar, ne–de guýulary. Suwy bulanyp akymdan ýa ygal –garyň yzgaryndan içýärler. Olar şeýle garyp, şeýle hor hem, kesele ulaşyp, naýynjar bir ýagdaýda iňleýärler...”

Şu günki dünýäni şeýle suratlandyrýan Baýkurt – olar işlemeýänlerinden däl, nalaçlyklaryndan, ýaltalyklaryndan däl, baknalyklaryndan, düşüniş aýak üstüne galyp bilmezliklerinden şeýle güne düşýärler diýýär. Ondan soň dünýäniň köp ýerlerinde agalyk edýän synpyň elgaramalary ezýänini suratlandyrýar. Soňky bölümlerinde bolsa, aýak üstüne galmaga, deňlik talap etmäge ündeýär.

Biz restorandan çykyş öňi bilen Fakryň öýüne bardyk. Ol özüniň gözəl çagalary bilen tanyşdyrdy. Onuň sülmüreýän uly gyzynyň ady Işyk, ýyljyraklaýan gyzynyň ady Sönmez, oğlunyň ady bolsa Ahmetdi. Aýalynyň adynyň Muzaffardygyny bolsa öňden bilýärdik. Fakryň maşgalasy–da özi ýaly şadyýandy. Ýaşayan otagy–da ýaman däl.

Fakyr öz kitaplaryndan dördüsine gol çekip berdi. Olardan “Tirapan” adyndaky roman häzirki gazetde çap edilýänidi. Men ony geňirgedim:

– Gazet ýene elli nomerinde çap etjek diýýärsiň, kitap bolsa eýýam çykypdyr. Bu nähili beýle bolýar?

Fakyr güldi:

– Munda bir oýun bar. Kitap çykypdyr, emma ammardan çykanok. Gazet soňkly bölegini çap eden günü kitap magazine çykar.

Türkiýede hususy neşirýat kân bolany üçin olaryň arasynda–da konkurentsia gidýär. Kitaby birnäçe aý öňünden taýyn edilip goýluşy, elbetde, tötänden däl. Gazeti

okanlar ýa eşidenler ony sanly günde alyp gutarjaklar- da, ikinji neşirine derrew mümkinlik dörejek.

Bizi Fakyryň öýünde köp oturmaga, çay içmäge goýman. Jahit öz öýüne bakan alyp gitdi:

- Men sizi Dadalogluny-da bererin - diýip, wada etdi.

Jahit Öztilliniň aýaly duýdansyz baran bir topar adamy hoşamaý kabul etdi, hoş gelepsiňiz diýip hoşallyk bildirdi. Olaryň öýi-de giňdi. Gelinli ogly bolsa, häzir öýde ýokdy.

Çay gaýnaýança, biz onuň golýazma materiallaryna, kitaplaryna syn etdik. Türkiýäniň klassyklaryndan golýazmalar- da, çap edilenleri-de kändi. Emma haýp ýeri, Jahit näçe agtarsa- da, Dadaloglyny tapmady. Jahidiň sözüne münkürlük eden Baýkurt, polkalary agtaryp, bir arap harply golýazmany çykardy:

- Ine gerek bolsa, saňa Dadalogly!

Jahit oňa igendi:

- Aý janym, men olary senden gowurak bilýän. Olar baş kitapdan ybarat bolan altyn fond. Olary sypdyryp bolanok.

- Onda birini beräý.

- Birini bersem, galanlary golak bolar. Olar meniň çöregim. Dostumy negadar ýagşy görsem- de, onuň göwnüni görüp, özümiň aç galmagym mümkin däl...

- Hawa- da, golýazmalary kürk towuk ýaly basyp ýatmak, alymlaryň meslegidä.

- Men ahyry çap edilenini taparyn, jüda bolmasa, zyndan göndererin.

Eýsem-de bolsa, Dadalogly tapylmady. Şol wagtda gelip salamaşan Dowan atly - ogly-da Dadaloglundan derek bilmedi. Jahit iň soňunda maňa Körogly bilen Dadaloglunyň bir kitapda çap edilen çaklaň bir kitabyny berdi. Ol kitap Körogly bilen Dadaloglunyň diňe goşgularyndan ybaratdy. Men şol kitaby synlap, Jahit ogluna sowal berenimi-de duýman galdym:

Efendim, siziň aňlyşyňyza görä, Körogly kim bolmaly?

Ol enaýy ýylgyrdy:

- Beý, efendim, oňa hiç şübhe bolup bilmez. Körogly- da, Fizuly- da türkmenidir!

Men ol barada sözi uzaltmak islemedim. Jahit Öztilli meniň aňlyşyma görä, klassyk edebiyaty esasan gözden geçiren, olary jan- dilden söýýän, diňe öz işi, öz derňewi bilen meşgul arassa bir alym. Ol gürleşip oturmaga-da örän ýakymly bir adam. Ýöne weli, "Ata kesbi ogly halal" diýen nakyl hemme ýerde dogry gelip duranok. Jahidiň ogly daýaw ýigit Dowan alym däl- de, ykdsatçy.

Süýji iýmiden soň, demini alan aýy garaçaý agza nähili ýakymly degýärdi. Men biraz çekinsem- de, dört bardagy boşadanymy duýman galdym.

Täze dostlaryma meniň çynlakaý hoşum geldi. Stambuldaky dostlarym ýaly, şolara-da men öz janymy ynanyp biljek.

Fikret Otýam bilen Fakyry Baýkurdyň arasynda tapawut, elbetde uly. Eýsem-de bolsa, gowy, dostlar bilen tanyşdyrany üçin, men öz ýanymdan Fikret Otýama minnetdarlyk beýan etdim.

Täze dostlar meni hoşallyk bilen ýola saldylar.

18. TEBIGAT HAÇAN MAŇA TABYN BOLARKA?

Uzak gije oýlanyp çykanym üçin, bu gün meniň guşum uçýardy. Giçguryn Şeremet aeroportunda düşüp, dost- ýarlar bilen salamlaşmak ganat- bagladýardy. Otuzynjy dekabrdan Ankarada ir bilen howa-da oňatdy.

Emma gün orta golaýlanda, howa biraz üýtgäp başlady. Ümürmi, totmy ýarganata çalyň edýän bir zat gününň önünden häli-şindi gaýyp geçdi. Üflenen tüsse ýaly gaýýan ümür güneşi bir örttdi, bir sypdyrdy, soňa bakan durdugyça gürelip başlady. Eýsem-de bolsa, görnüş ýaman däl.

Biziň maşynymyz aeroporta bakan tigirlenýärdi.

Aeroporta golaýladygymyza howa biraz garaňkyrýardy, ümür güreýärdi. Aeroportda bolsa, gözýetim golaýa gelipdi.

“Tu- 134” bu gün Stambula gelip, soňra Ankarada gonmalydy, sagat dördünň ýarynda bizi Moskwa bakan götermelidi. Ýöne welin, “Itiň şol bolsa, ogluň merjimek gaýtarar” diýen ýaly, howa şeýle bolsa, “Tu- dan” derek boljagy gümandy. Eýsem-de bolsa, göwünlik berip, men özümi aldaýardym.

Biziň barymyz baş sany ýolagçy bolup, bir ýerden ýakymyz habar eşiden ýaly, aeroportuň giň zalynda dymyşýardyk. Aslynda aryň öýjüginde çalyň edýän aeroportuň özi bu gün dymýardy, aljyraňny ýolagçylar görünmeýärdi, oturgyçlar boş durdy. Hatda portuň işgärleriniň arasynda-da birhili işsizlik, birhili göwümsizlik duýulýardy.

Dymyşlyk agyr labyr bolup depäniden basýany üçin, men giň hem jemendesiz zalda gezim edýärdim. Her hili küýler göwnüme gelip geçýärdi. Bizin wagtymyzda, wizamyz-da gutarany hem şu güne biletimiz bolany üçin, biz şu aňşam Şeremet aeroportunda garşylajaklary gözümüň önüne gelýär. Göwnüme bolmasa, men eýýäm Kalinin prospektine ýetip barýan ýaly. Şol sekuntda bolsa, aeroport wekili gelip, türk dili bilen mälüm etdi.

- Tamam!

Diýmeli, wagt tamam boldy. Ankara aeroporty ýapyk.

Haýp!

Umumy kada boýunça, indiki samolýot gelýänçä biz aeroportuň myhmany bolup, ähli harç- harajadymyz şonuň boýnuna düşmelidi. Emma biz iki poltyň arasynda. bolanymyz üçin, olaryň hiç birinden bize el uzadan bolmady. Eýsem-de bolsa, biziň wekilimiz men sizi öz maşynym bilen şähre äkiderin, ol ýerde size kömek ederler diýip göwünlik berdi.

Birnäçe ýolagçylar heläk edýäni üçin, ilçihana karz pul bermegi näçe islemese-de, bizi goldamak borjudy. Şonuň üçin hem biziň kisämizde ýene jaňnyrdy emele geldi. Hatda ilçihananyň işgärleri bilen bile, Täze ýyl garşylamaga-da harjymyz ýeterlikdi.

Şol ýagdaý maňa Sowet Soýuzynyň Türkiyedäki ilçisi Wasiliý Fedorowicz Grubýakow bilen söhbetdeş bolmaga-da mümkinlik döretdi. Türkiyede sowet halkyna bolan aragatnaşygyň üýtgänini men ençeme gününň içinde aňlapdym. W. F. Gurbýakow bilen gürründeş bolanymdan soňra bolsa, birek-birege ynamyň, hormatyň durdugyça gowulanýandygy has-da mälüm boldy.

Men Täze ýyly edil Sowet Soýuzynyň bir şäherinde geçiren ýaly duýdum. Ýolkaly, saz -söhbetli giň zalda şadyýanlyk gijäniň bir wagtynda çenli dowam etdi.

Ýanwaryň ikisinde bolsa, “TU- 134” bizi öz Watanymyza - Moskwa getirip düşürdi.

Çet ýurda syýahat etmek nähili gowy, emma dünýäde öz Watanyň ýaly söýgüli zat ýok!